

Imperativ u hrvatskom znakovnom jeziku

Borčić, Marina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:158:707553>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Imperativ u hrvatskom znakovnom jeziku

Marina Borčić

Zagreb, rujan, 2020.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
Imperativ u hrvatskom znakovnom jeziku

Marina Borčić

doc. dr. sc. Marina Milković

Zagreb, rujan, 2020.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Imperativ u hrvatskom znakovnom jeziku* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Marina Borčić

Mjesto i datum: Zagreb, 11. rujna 2020.

Hvala 🌲 🌲 🌲 jer su me naučili da razmišljam.

Hvala Calcarinama jer su razmišljale sa mnom.

Hvala MMentorici jer me naučila da neumjerenost u razmišljanju može biti vrlina.

Hvala Luciji jer je razmišljala kada ja nisam mogla.

Hvala 2019. jer mi je omogućila trenutke u kojima nisam morala razmišljati.

Hvala Brigiti na izdvojenom vremenu za sudjelovanje u ovom istraživanju bez čega razmišljanja o ovom radu ne bi ni bilo.

Imperativ u hrvatskom znakovnom jeziku

Student: Marina Borčić

Mentor: doc. dr. sc. Marina Milković

Sveučilišni diplomski studij logopedije

Sažetak

Imperativ (lat. *impero* - zapovjediti) glagolski je način, kojim se, osim zapovijedi, izriču različiti govorni činovi: objašnjenje, dopuštenje, savjet, poziv, uputa, itd. Od ostalih se glagolskih načina može razlikovati na temelju suprasegmentnih (prozodijskih), morfoloških i sintaktičkih obilježja. Imperativ je opisan u mnogim govornim jezicima, a istraživanja imperativa u znakovnim jezicima tek su u začetku. Cilj ovoga rada bio je utvrditi postoji li imperativ u hrvatskom znakovnom jeziku (HZJ), ako da, opisati različite vrste imperativa u HZJ, kao i njihove osobitosti i strukturna obilježja. Za potrebe ovog istraživanja konstruiran je ispitni materijal koji se sastojao od dva zadatka. Čestice u zadacima sastojale su se od znakova iz HZJ prezentiranih videom, a cilj im je bio izazvati proizvodnju različitih vrsta imperativa. Prikupljeni podaci analizirani su primjenom deskriptivnih statističkih metoda. Rezultati pokazuju da HZJ izražava različite vrste imperativa i to različitim jezičnim sredstvima: nemanualne oznake, manualne oznake i variranje reda riječi. Mrštenje obrva i naginjanje tijela prema naprijed najčešće su korištene nemanualne oznake, dok se manualno imperativi označavaju varijacijama u trajanju pokreta i oštrim načinom izvođenja pokreta. Govorni činovi koji se u HZJ mogu ostvariti različitim vrstama imperativa, mogu se izraziti i drugim jezičnim sredstvima i to primarno modalnim i performativnim glagolima te prilozima. Ovo istraživanje daje doprinos opisu gramatike HZJ, kojom se potvrđuje složenost ovog jezičnog sustava. Također, rad potiče na daljnja istraživanja HZJ, doprinosi poučavanju HZJ kao drugog jezika te promiče važnost primjene i ulogu HZJ u odgoju, obrazovanju i (re)habilitaciji Gluhih.

Ključne riječi: hrvatski znakovni jezik, imperativ, nemanualne oznake, modalni glagoli

Imperative in Croatian Sign Language

Student: Marina Borčić

Mentor: Marina Milković, Ph.D., Assis. Prof.

University graduate program in Speech and Language Pathology

Abstract

Imperative mood (lat. *impero* – to command) is a grammatical mood used to express commands as well as other speech acts such as: explanation, permission, advice, invitation, direction, etc. It can be distinguished from other grammatical moods based on suprasegmental (prosodic), morphological, and syntactic markers. So far, imperative mood is described in many spoken languages, but research on sign language imperatives are only starting to emerge. The aim of this research was to determine if there is imperative mood in Croatian Sign Language (HZJ), if so, to describe different types of imperatives in HZJ, as well as its characteristics and structural features. For the purpose of this study, research material consisting of two tasks was created. Each item in a task contained HZJ signs presented in a video form, with a goal to elicit production of different imperative types. The collected data was analyzed using descriptive statistical methods. The results show that HZJ expresses imperative mood by using nonmanual markers, manual markers as well as word order variation. By using different features, HZJ can express different imperative types. Furrowed brows and body lean forward are most frequently used nonmanuals, while manual markers used in imperatives are variations in sign duration and sharpness of movement. Speech act that can be expressed in HZJ by using different type of imperatives can also use different language means, such means primarily being modal and performative verbs as well as adverbs. This paper contributes to the description of HZJ grammar as it confirms the complexity of this language system. Also, the paper motivates future research of HZJ, it contributes to teaching HZJ as a second language, and encourages the importance of its application, and role in Deaf education.

Key words: Croatian Sign Language, imperative, nonmanuals, modal verbs

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
1.1.	Imperativ	1
1.1.1.	Imperativ u govornim jezicima	2
1.1.2.	Imperativ u znakovnim jezicima	4
1.2.	Strukturna obilježja imperativa u znakovnim jezicima	5
1.2.1.	Nemanualne oznake	5
1.2.2.	Morfofonološka obilježja	9
1.2.2.1.	Varijacije u pokretu	9
1.2.2.2.	Specifične manualne oznake	10
1.2.3.	Sintaktička obilježja	12
1.2.4.	Imperativi i pragmatika	14
2.	PROBLEM I CILJ ISTRAŽIVANJA	16
3.	METODE ISTRAŽIVANJA	17
3.1.	Sudionici istraživanja	17
3.2.	Opis ispitnog materijala	17
3.3.	Način prikupljanja podataka	18
3.4.	Metode obrade podataka	19
4.	REZULTATI I RASPRAVA	21
4.1.	Imperativi u HZJ	21
4.2.	Vrste imperativa u HZJ	23
4.2.1.	Naredba	25
4.2.2.	Objašnjenje	26
4.2.3.	Dopuštenje	27
4.2.4.	Savjet	28
4.3.	Strukturna obilježja imperativa u HZJ	29
4.3.1.	Morfofonološka obilježja	29
4.3.2.	Sintaktička struktura	32
4.4.	Jesu li imperativi uvijek <i>imperativ</i> ?	34
5.	ZAKLJUČAK	41
6.	LITERATURA	42

1. UVOD

Jezik je složeni sustav apstraktnih znakova koji ljudima služi za komunikaciju i sporazumijevanje te se može ostvariti kroz različite modalitete: auditivno-vokalni i vizualno-manualni. Sredinom 20. stoljeća započinju lingvistička istraživanja znakovnih jezika (Stokoe, 1965; Liddell, 1980), a brojna istraživanja od tada potvrdila su da su znakovni jezici pravi prirodni jezici, ravnopravni govornim jezicima (Fromkin i sur., 2011). Manji dio istraživača bavio se istraživanjem imperativa u znakovnim jezicima tj. njihovom strukturom i funkcijom (Valli i Lucas, 1992; Maier i sur., 2013; Sumru Özsoy i sur., 2014; 2017; Donati i sur., 2017; Brentari i sur., 2018). Budući da imperativi u hrvatskom znakovnom jeziku (HZJ) još uvijek nisu istraživani, u okviru ovog diplomskog rada dat će se pregled strukturnih obilježja ovog glagolskog načina u HZJ.

1.1. Imperativ

Glagoli su promjenjiva vrsta riječi kojom se izriču različiti procesi: radnja, stanje i zbivanje, a mogu se karakterizirati na temelju vida, lica, načina, vremena i stanja (Barić i sur., 2005). Različitim glagolskim načinom izriče se stav govornika prema onome što želi izreći te njegove spoznaje o izrečenom. Glagolski načini tako mogu biti izrečeni različitim oblicima glagola, ali i pomoću određenih riječi ili fraza. Jezici svijeta uglavnom razlikuju tri glagolska načina:

- indikativ,
- imperativ,
- konjuktiv.

Međutim, jezici ne moraju nužno razlikovati samo ove glagolske načine, nego mogu razlikovati i neke druge, kao što su kondicional, optativ, dubitativ (eng. *dubitative*), hortativ (eng. *hortative*) ili potencijal (eng. *potential*) (*mood*, Encyclopaedia Britannica Online, 2020).

Tako se, primjerice, u hrvatskom jeziku glagolom može izreći:

- izjava (indikativ),
- mogućnost (kondicional),
- želja (optativ),
- zapovijed ili poticaj (imperativ) (Barić i sur., 2005).

Imperativ (lat. *impero* = zapovjediti, *imperativus* = zapovjedni) je primarno zapovjedni način kojim se, osim zapovijedi (naredbe), mogu izreći različiti govorni činovi: pojašnjenje, dopuštenje, savjet, poziv, uputa, zabrana, itd. Imperativ se od ostalih glagolskih načina može razlikovati na temelju morfosintaktičkih i suprasegmentnih odnosno prozodijskih obilježja. Imperativ, kao takav, dosad je opisan u govornim jezicima, dok su istraživanja imperativa u znakovnim jezicima tek u začetku, a nerijetko je u pojedinom znakovnom jeziku imperativ opisan samo na nekim razinama, a ne sveobuhvatno. Unatoč rijetkim istraživanjima, dobiva se sve jasnija slika o imperativima u znakovnim jezicima te se uočavaju one specifičnosti koje se javljaju i u govornim jezicima: prozodijske razlike, nulti subjekt, reducirana i/ili izmijenjena morfologija, obilježen red riječi (Valli i Lucas, 1992; Maier i sur., 2013; Sumru Özsoy i sur., 2014; 2017; Donati i sur., 2017; Brentari i sur., 2018).

1.1.1. Imperativ u govornim jezicima

Različiti govorni činovi koji se mogu izreći imperativom, najčešće se međusobno razlikuju kroz varijacije u prozodiji. Tako, primjerice, možemo reći: „*Čitaj novine.*“, a da pritom sugovorniku želimo:

- narediti da čita novine jer je nužno da to čini,
- objasniti da će čitanjem novina doći do tražene informacije,
- dopustiti da čita novine jer nije bio siguran smije li to činiti ili ne,
- savjetovati da čita novine jer će tim putem doći do željenih informacija.

Tako smo, koristeći istu rečenicu, koja je i na morfološkoj i sintaktičkoj razini jednaka, a koristeći različita suprasegmentna obilježja, izrazili neki od govornih činova. Naravno, u navedenim je primjerima i kontekst igrao ulogu budući da je pragmatika neizostavan dio svakog iskaza.

Glagolska je morfologija kod imperativa u većini jezika nepostojeća ili reducirana, čak i u onim jezicima koji su morfološki bogati (Han, 1998). Dakle, imperativi nemaju nužno sebi svojstvena obilježja niti nastavke ili oblike za sva lica i broj. U engleskom jeziku, primjerice, imperativ nema posebne oblike, nego se za izražavanje ovog glagolskog načina koristi infinitivni oblik, npr. *Drink water; (the imperative, Collins English Dictionary Online, 2020)*. U hrvatskom jeziku, koji je, za razliku od engleskog, morfološki bogat možemo vidjeti kako:

„Imperativ ima posebne, jednostavne (nesložene) oblike samo za 2. lice jednine te 1. i 2. lice množine. Nesloženi oblici imperativa tvore se od prezentske osnove, u većine glagola, ili

infinitivne osnove i nastavaka. Za izricanje zapovijedi 3. licu služi složeni oblik od čestice 'neka' i prezenta.

Oznake su za osobu i broj:

Jedn. 2.l. -Ø

Množ. 1.l. -mo

2.l. -te.“

(Barić i sur. 2005; str. 242).

Pranjković i Badurina (2012) ovakvo izražavanje imperativa nazivaju prototipnim, dok Aikhenvald (2010) isti pojam naziva kanonski imperativ, čime se ostvaruje (morfo)sintaktička imperativnost. Imperativi u većini jezika nemaju oblik u prvom licu budući da se zapovijedi uglavnom upućuju drugoj osobi (Lyons, 1977).

Važno sintaktičko obilježje imperativa je da subjekt najčešće nije leksički izražen. Navedeno vrijedi za *pro-drop* jezike – one jezike u kojima može doći do ispuštanja osobne zamjenice jer se na sintaktičkoj razini subjekt može iščitati iz glagolskog oblika, kao što je to slučaj u hrvatskom jeziku (npr. *Reci nešto!*). Međutim, kako navode Zanuttini i sur. (2012), nulti subjekt kod imperativa moguć je u svim jezicima tj. i u onima koji nisu *pro-drop* jezici kao što je engleski jezik (npr. *Say something!*). Ukoliko ne dolazi do ispuštanja subjekta u ovakvim rečenicama tada je on najčešće leksički izražen u obliku zamjenice u drugom licu, a može biti izražen i u obliku kvantifikatora ili imenskih fraza kao što je slučaj u engleskom jeziku (npr. *Everybody, come here!*) (Rupp, 2003). Obilježen red riječi obilježje je koje se javlja u imperativnim rečenicama u mnogim jezicima, kao što je slučaj s talijanskim jezikom (npr. izjavna rečenica: *'Io lo scrivo.'* - 'Ja to pišem.' i imperativna rečenica: *'Scrivilo!' - 'Piši.'*). Istraživači poput Han (2000) detaljnije se bave ovim pitanjem.

Osim sagledavanja i promatranja imperativa na gramatičkoj razini, ne smije se izostaviti uloga konteksta u kojem se imperativi javljaju tj. potrebno je pobliže objasniti imperative i na pragmatičkoj razini. U tom smislu, važno je, pored pojma imperativa, objasniti i pojam imperativnosti. Ovaj pojam vezuje se uz govorne činove tj. podrazumijeva direktivni (zapovjedni) aspekt govornog čina. Dakle, imperativ je samo jedan od načina kojim se ostvaruje imperativnost.

Tako se, primjerice, zapovijed može izraziti:

- deklarativnom rečenicom s modalnim glagolom (npr. *Moraš kupiti bicikl.*),
- ili upitnom rečenicom (npr. *Možeš li uključiti televizor?*).

U navedenim primjerima nije upotrijebljen sam imperativ, ali je imperativnost svejedno izražena. U prvom primjeru je sugovorniku modalnim glagolom naređeno što je dužan činiti, a u drugom primjeru od sugovornika tražimo da uključi televizor, a ne da nam odgovori je li u mogućnosti to učiniti. Stoga imperatve također vežemo s pojmom subjektivne modalnosti (ona kod koje je u prvome planu odnos između iskaza i sudionika govornoga čina) tj. njime se izražava usmjerenost iskaza prema sugovorniku, za razliku od objektivne modalnosti kojom se označuje odnos iskaza prema stvarnosti („modalnost“, Hrvatska enciklopedija, 2020). Imperativnost se može ostvariti i na leksičkoj razini pomoću performativnih glagola (npr. zabranjivati, zahtijevati, naređivati, moliti, predlagati, dopuštati), a posebice onda kada su u prvom licu prezenta (npr. *Zahtijevam da mi odgovorite na pitanje.*) (Brozek, A. 2011; Pranjković i Badurina, 2012).

1.1.2. Imperativ u znakovnim jezicima

Za razliku od govornih jezika, imperativ u znakovnim jezicima nije dugo istraživačka tema, stoga je opisan u manjem broju znakovnih jezika. U tablici 1 vidimo popis znakovnih jezika u kojima je opisivana jezična struktura imperativa.

Tablica 1. Znakovni jezici u kojima su istraživani imperativi

ZNAKOVNI JEZIK	ISTRAŽIVAČI
Američki znakovni jezik (ASL)	Valli i Lucas (1992) Brentari i sur. (2018)
Talijanski znakovni jezik (LIS)	Donati i sur. (2017)
Katalonski znakovni jezik (LSC)	Donati i sur. (2017)
Francuski znakovni jezik (LSF)	Donati i sur. (2017)
Nizozemski znakovni jezik (NGT)	Maier i sur. (2013)
Turski znakovni jezik (TID)	Sumru Özsoy i sur. (2014; 2017) Donati i sur. (2017)

Islandski znakovni jezik (ITM)	Donati i sur. (2017)
Norveški znakovni jezik (NSL)	Donati i sur. (2017)
Poljski znakovni jezik (PJM)	Donati i sur. (2017)

U gotovo svim navedenim znakovnim jezicima govori se o ulozi nemanualnih oznaka u jezičnoj strukturi imperativa te razlikovanju pojedinih vrsta imperativa. Kada je riječ o morfofonološkoj i sintaktičkoj strukturi, različiti istraživači osvrću se na različita obilježja unutar pojedine jezične sastavnice. Pragmatika je neizostavan element jezika općenito, a kada govorimo o imperativima posebno je važna jer se njime mogu izreći različiti govorni činovi, što traži opis imperativa i u kontekstu ove jezične sastavnice.

Neki istraživači (Meir, 2004; Zeshan, 2006; Sumru Özsoy i sur., 2014) sporadično spominju i negacijske imperativne u znakovnim jezicima, npr. izrelijski znakovni jezik (ISL) i novozelandski znakovni jezik (NZSL), uglavnom osvrćući se na postojanje negacijskih čestica. U ovom se radu nije ulazilo u tu problematiku budući da je pitanje negacije imperativa složeno i predmet je rasprave i u govornim jezicima (Iatridou, 2008; 2019).

1.2. Strukturna obilježja imperativa u znakovnim jezicima

U istraživanju imperativa u znakovnim jezicima, istraživači se uglavnom vode spoznajama o imperativima u govornim jezicima pa tako i u vizualno-manualnom modalitetu pronalaze slične karakteristike imperativa. Međutim, zbog drugačijeg modaliteta, znakovni jezici imaju i svoje posebnosti, te se tako imperativi ostvaruju specifičnim nemanualnim i manualnim oznakama.

1.2.1. Nemanualne oznake¹

U navedenim istraživanjima imperativa u znakovnim jezicima (tablica 1), gotovo svi autori velik naglasak stavljaju na ulogu nemanualnih oznaka u razlikovanju imperativa od ostalih glagolskih načina. Upravo su nemanualne oznake posebnost znakovnih jezika.

¹ Nemanualne oznake (glava, lice i gornji dio tijela) sastavni su dio znaka, jedan od pet fonoloških parametara, a imaju ulogu u svim sastavnicama, što ih razlikuje od afektivnih stanja (Emmorey, 1999; Pfau i Quer, 2010).

Jedno od prvih opisa imperativa u znakovnim jezicima dali su Valli i Lucas (1992). U svojoj knjizi „*Linguistics of American Sign Language: An Introduction*“ autori spominju imperative tj. naredbe te njihova obilježja. Vezano uz nemanualne oznake imperativa u ASL, izdvajaju uspostavljanje direktnog kontakta očima sa sugovornikom te mrštenje (eng. *furrowed brows*) koje uzimaju s rezervom. Važno je napomenuti kako autori ovdje pojam imperativa izjednačuju s pojmom naredba što, kako je ranije navedeno, nije uvijek nužno.

Sumru Özsoy i sur. (2014; 2017) opisuju imperative u turskom znakovnom jeziku (TID). Kad je riječ o nemanualnim oznakama koje su karakteristične za imperative, autori izdvajaju: položaj obrva, mrštenje ili podizanje obrva (eng. *brows up*); škiljenje (eng. *eye squint*) te naginjanje glave (eng. *head tilt*). Naginjanje glave prati znakovani glagol, te se tijekom znakovanja uspostavlja direktni kontakt očima sa sugovornikom. Naginjanje glave kod imperativa podrazumijeva naginjanje glave prema naprijed ili u stranu, a autori ovo oznaku kod imperativa razlikuju od naginjanja glave u deklarativnim rečenicama. U imperativima, kod jednostavnih glagola² smjer naginjanja glave je prema naprijed, a kod glagola sročnosti³ navedena nemanualna oznaka prati smjer pokreta glagola. S druge strane, u deklarativnim rečenicama, naginjanje glave u stranu kod glagola sročnosti se ne javlja. Naginjanje glave se javlja kod naredbi i kod uputa, ali kod naredbi je sam pokret nagliji nego kod uputa. Autori stoga ovo obilježje izdvajaju kao „*distinktivnu nemanualnu oznaku naredbi u TID*“ (Sumru Özsoy i sur., 2014; str. 19).

Donati i sur. (2017) izdvajaju nemanualne oznake koje su nužne u imperativima u talijanskom znakovnom jeziku (LIS) te se na temelju samih nemanualnih oznaka, bez drugih morfosintaktičkih obilježja, mogu razlikovati vrste imperativa. Nemanualne oznake koje izdvajaju jesu: mrštenje obrva i zategnute/napete oči (eng. *tensed eyes*) kod naredbi; jednostruko kimanje glavom (eng. *single head nod*) i mrštenje obrva kod prijedloga; jednostruko kimanje glavom, mrštenje obrva i škiljenje kod poziva; mrštenje obrva i protruzija usana (eng. *lip protrusion*) kod dopuštenja; podignute obrve i širom otvorene oči kod savjeta te podignute obrve i škiljenje kod uputa. Navedene nemanualne oznake nužno se protežu kroz cijelu rečenicu.

² Jednostavni glagoli (eng. *plain verbs*) ne dozvoljavaju mnogo promjena, i ne mogu se kretati kroz prostor jer se izvode vrlo blizu ili na samom tijelu, nose informacije o aspektu i načinu kroz ponavljajuće pokrete i nemanualne oznake, a informacije o licu i broju daju se zasebno (Padden, 1990).

³ Glagoli sročnosti (eng. *agreement verbs*) kroz pokret i orijentaciju glagola nose informacije o vršitelju i primatelju radnje, pokret obično ide od vršitelja prema primatelju radnje, a može i obrnuto, te mijenjanjem pokreta i nemanualnim oznakama nose informacije o načinu i vidu (Padden, 1990).

Katalonski znakovni jezik (LSC) također razlikuje različite vrste imperativa koje su popraćene različitim nemanualnim oznakama (Donati i sur., 2017). Naredbe su u ovom znakovnom jeziku popraćene mrštenjem obrva, a kimanje glavom (eng. *head nodding*) i protruzija usana prate dopuštenja.

Donati i sur. (2017) izdvajaju podignute obrve kao „najprirodniji“ način izražavanja imperativa u francuskom znakovnom jeziku (LSF). Ostale nemanualne oznake mogu se javljati zajedno s podignutim obrvama te se tako mogu razlikovati vrste imperativa u LSF: podignute obrve i kimanje glavom javljaju se u zahtjevima; mrštenje obrva u nagovaranjima; mrštenje, podignute obrve i kimanje glavom u dopuštenjima te mrštenje u uputama.

Od nemanualnih oznaka tipičnih za imperative u nizozemskom znakovnom jeziku (NGT), Maier i sur. (2013) navode mrštenje, škiljenje, naboran nos (eng. *wrinkled nose*) te nagnutu glavu (eng. *inclined head*). Isto tako, ističu kako je potrebno dodatno istražiti imaju li ova obilježja gramatičku funkciju ili je riječ o gesti koja prati imperative u NGT.

Islandski znakovni jezik (ITM), norveški znakovni jezik (NSL) te poljski znakovni jezik (PJM) zasada nisu detaljnije opisani, ali Donati i sur. (2017) u svojem istraživanju također donose preliminarne rezultate istraživanja imperativa u ovim znakovnim jezicima te u turskom znakovnom jeziku (TID). Još uvijek ne donose konkretnije zaključke za PJM budući da metodologija primijenjena za istraživanje imperativa u ovom znakovnom jeziku nije dovoljno jasno definirala gramatičku kategoriju imperativa. U ITM, NSL i TID uočavaju sličnu ulogu nemanualnih oznaka u razlikovanju različitih vrsta imperativa kao što je to slučaj u ostala tri znakovna jezika obuhvaćena istim istraživanjem (LIS, LSF, LSC).

Brentari i sur. (2018) tako navode da, neovisno o leksičkoj i morfosintaktičkoj strukturi, prozodijske oznake⁴ mogu biti dovoljne da bi se izrazio imperativni glagolski način u ASL. Kada govorimo o prozodiji, u govornim jezicima ona podrazumijeva naglasak, ritam, intonaciju, varijacije u brzini i glasnoći govora. Međutim, znakovni se jezici ostvaruju kroz drugi modalitet te se stoga i prozodija ostvaruju na drugačiji način. Kada govorimo o znakovnim jezicima, prozodija se ostvaruje putem nemanualnih oznaka kao i varijacijama u trajanju manualnih znakova tj. morfofonološki.

Na temelju raspodjele nemanualnih oznaka (jednostruko kimanje glavom, naginganje glave, izgovaranje ili djelomično izgovaranje riječi (eng. *mouthing*) i širom otvorene oči) i manualnih oznaka (trajanje znakovanja, trajanje stanke) Brentari i sur. (2018) nalaze razlike

⁴ Nemanualne oznake mogu imati i gramatičku i prozodijsku ulogu. Pregled različitih uloga i funkcija nemanualnih oznaka u znakovnim jezicima dali su Pfau i Quer (2010).

između vrsta imperativa (naredba, objašnjenje, dopuštenje, savjet), uspoređujući ih s izjavnom (neutralnom) rečenicom te uočavaju sljedeće:

- izjavne rečenice jasno se odvajaju od imperativnih jer su karakterizirane neutralnošću ili rijetkim javljanjem nemanualnih oznaka,
- kod naredbi se izdvajaju širom otvorene oči i kraće trajanje znakovanja s rjeđom pojavom jednostrukog kimanja glavom, naginjanja glave i kraćim trajanjem stanke nakon glagola,
- objašnjenja su karakterizirana dužim trajanjem stanke na imenici i glagola,
- kod savjeta je prisutno duže trajanje stanke nakon imenice.

Međutim, kod objašnjenja, dopuštenja i savjeta ne uočava se jasan i sustavan obrazac korištenja analiziranih oznaka kao što je to slučaj s naredbama koje se jasno mogu odvojiti od ostalih vrsta imperativa. Dopuštenja se češćim korištenjem oznake kimanje glavom na imenici lakše razlikuju od objašnjenja i savjeta, dok se objašnjenja i savjeti teže razlikuju jedno od drugih tj. izdvojeni su kao dvije najslabije vrste imperativa.

Brentari i sur. (2018) dobivene rezultate pripisuju i samoj metodi analize podataka koja ne mora nužno biti dovoljno osjetljiva na povremenu uporabu analiziranih obilježja, ali i činjenici da govornik, kada koristi neku vrstu imperativa koja nije naredba, nema toliko jak utjecaj na sugovornika. Govornik je više involviran u želju za ostvarenjem onoga što naredbom izriče, dok, u slučaju ostalih vrsta imperativa (govornih činova) fokus prelazi na sugovornika tj. na njegov cilj da se ostvari ono što je izrečeno (Condoravdi i Lauer, 2012). Dakle, jasno se očituje utjecaj komunikacijskog konteksta.

Navedeni rezultati odnose se na proizvodnju imperativa, a Brentari i sur. (2018) također se bave razumijevanjem imperativa. Tako usporedbom razumijevanja kod izvornih znakovatelja ASL, znakovatelja njemačkog znakovnog jezika (DSG) i onih koji ne poznaju ASL i DGS, uočavaju da su znakovatelji ASL-a statistički značajno uspješniji u razlikovanju različitih vrsta imperativa u odnosu na ostale dvije grupe sudionika. Činjenica da su znakovatelji ASL-a najuspješniji potvrđuje da su navedeni prozodijski elementi barem djelomično gramatikalizirani tj. da se je njihovo korištenje prilikom znakovanja sustavno. Isto tako, autori uočavaju da su sve grupe najuspješnije u razlikovanju naredbi od ostalih vrsta imperativa. Ovi rezultati govore u prilog naredbi kao prototipnoj vrsti imperativa tj. onom govornom činu kod kojeg se najviše očituje govornikova želja da sugovornik izvrši radnju sadržanu u govornom činu.

1.2.2. Morfofonološka obilježja⁵

Osim nemanualnih oznaka, za izražavanje imperativa u znakovnima jezicima, također se koriste manualne oznake. One oznake koje se javljaju na morfofonološkoj razini podrazumijevaju promjene trajanja i kvalitete pokreta te specifične manualne oznake uglavnom karakterizirane kao čestice.

1.2.2.1. Varijacije u pokretu

Kad je riječ o obilježjima imperativa na morfološkoj razini, u govornim jezicima je najčešće riječ o reduciranoj ili izmijenjenoj infleksiji glagola, a u znakovnim jezicima, zbog specifičnosti modaliteta, morfološke razlika u odnosu na deklarativne rečenice nalaze se i u samom intenzitetu (eng. *intensity*) i naglosti (eng. *abruption*) znakovanja glagola. Tako u NGT Maier i sur. (2013) ističu brže i istaknutije znakovanje, dok Donati i sur. (2017) navode slično i za LSC i LSF. Obilježja naredbi u LSC kraće su i napetije znakovanje, a ono što autori također uočavaju je pojava dvoručnog znakovanja jednoručnih znakova što definiraju kao način dodanog naglašavanja naredbi. U LSC se koristi stanka (eng. *hold*) kod imperativa kojima se izriče nagovaranje, dok kod imperativa kojima se daje uputa uočavaju veću napetost u znakovanju.

Istražujući imperative u turskom znakovnom jeziku (TID), Sumru Özsoy i sur. (2014) uočavaju veći intenzitet i naglost znakovanja kod naredbi u odnosu na deklarativne rečenice. Budući da se svršeni glagoli u TID također znakuju jačim intenzitetom i naglošću, razlika između imperativa i svršenih glagola nije dovoljno zamjetljiva da bi sama po sebi bila distinktivno obilježje imperativa. Autori stoga zaključuju da su ono što razlikuje imperativne konstrukcije od svršenih glagola primarno nemanualne oznake i kontekst.

Budući da u govornim jezicima dolazi do reducirane morfologije glagola, za očekivati je da isti fenomen može biti prisutan i u znakovnim jezicima (Zhang, 1990; Mauck, 2005; prema Donati i sur. 2017). Sumru Özsoy i sur. (2014) opisuju promjene s obzirom na sročnost u TID. U deklarativnim rečenicama u TID ostvaruje se sročnost glagola i argumenata. Stoga je autore zanimalo događa li se isto i kod imperativa ili dolazi do redukcije ovog obilježja. U imperativima subjekt ne mora nužno biti leksički izražen, već se sročnost može ostvariti tako

⁵ Fonologija i morfologija ovdje se promatraju zajedno kao morfofonologija budući da je pokret, na fonološkoj razini, sastavni dio znaka, a varijacijama u pokretu ostvaruju se različita morfološka značenja.

što oznaka naginjanje glave (eng. *head tilt*) prati putanju glagola sročnosti. Budući da sročnost nije obvezna u deklarativnim rečenicama, izostanak sročnosti sa subjektom u 2. licu u imperativnima ne može se smatrati razlikovnim obilježjem u TID, već je možda riječ o općem obilježju ovog jezika. Neovisno o tome ostvaruje li se sročnost ili ne, smjer pogleda u onim rečenicama u kojima subjekt nije leksički izražen, nužno je usmjeren sugovorniku.

1.2.2.2. Specifične manualne oznake

Dosadašnjim istraživanjima u znakovnim jezicima utvrđeno je postojanje određenih manualnih pokreta koji imaju tendenciju pojavljivanja u imperativima (Maier i sur., 2013; Sumru Özsoy i sur., 2014; 2017; Donati i sur., 2017). Prema Sumru Özsoy i sur. (2014; 2017), čestica *PALM-UP* (ispruženi ravni dlan prema gore) javlja se u imperativnim konstrukcijama u TID. Specifičnosti ove čestice jesu da slijedi glagol te se javlja na posljednjem mjestu u rečenici. Javlja se ili kao glagolska klitika ili se znakuje nakon kratke pauze, a u tom je slučaju obilježen i naginjanjem glave prema naprijed (ranije opisani *head-tilt*), dok glagol može dodatno označen treptajem (eng. *eye blink*). Čestica se uglavnom znakuje jednom rukom, ali u slučaju dvoručnog glagola, može se znakovati i s dvije ruke tj. dolazi do djelomične asimilacije lokacije i oblika šake glavnog glagola, ali to nije nužno. Autori također navode kako ova čestica možda ipak ima pragmatičku ulogu, a ne gramatičku te da nije riječ o znaku koji se javlja isključivo kod imperativa u TID te njegovo značenje i ulogu treba dodatno istražiti.

Prema Maier i sur. (2013), u NGT se kod imperativa također uočavaju određeni manualni znakovi tj. čestice koje bi u hrvatskom jeziku odgovarale imperativnoj čestici *hajde*, a to su: *COME-ON*, *GO-AHEAD*, *GO-ON*. Međutim, ovi znakovi, iako jasno potvrđuju da je riječ o naredbi, imaju sličnosti s gestama koje prate naredbe u govornim jezicima, a budući da gramatikaliziranost ovih čestica u NGT nije detaljnije istražena, još uvijek nije u potpunosti jasno o kakvom je elementu označavanja imperativa zapravo riječ. Autori također opisuju i uporabu česticu *PALM-UP*, kakva se javlja i u TID, navodeći kako je vjerojatno riječ o gesti, a ne o punoznačnom znaku.

Morfološki gledano, imperative u LIS ne karakterizira promjena kvalitete pokreta, već uporaba slobodnih funkcionalnih morfema: *B-INDEX* i *MOVIMP* koji slijede glavni glagol u imperativnoj rečenici te se javljaju kod različitih vrsta imperativa (Donati i sur., 2017). Znak *B-INDEX* proizvodi se s otvorenim dlanom (u HZJ to odgovara obliku šake *ravni dlan*⁶)

⁶ Za oblike šake pogledati u Šarac Kuhn i sur., 2006.

okrenutim prema gore. Ovaj znak ostvaruje sročnost s objektom ili s objektom i s adresatom u rečenicama s prijelaznim glagolom, dok u rečenicama s neprijelaznim glagolom ostvaruje sročnost s adresatom. S druge strane, *MOVIPM* proizvodi se jednoručno, stisnutom šakom i ispruženim kažiprstom (u HZJ to odgovara obliku šake *kažiprst*) kada je subjekt u jedini, a kada je subjekt u množini tada se proizvodi otvorenim dlanom. Ovaj znak javlja se u onim imperativnim rečenicama u kojima se glavnim glagolom implicira kretanje adresata. Znakovi *MOVIMP* i *B-INDEX* ne mogu se producirati u istoj rečenici te stoga autori zaključuju da ova dva znaka imaju istu sintaktičku funkciju.

LSC također koristi dodatne morfološke elemente za izražavanje imperativa, i to u obliku pomoćnog znaka za izražavanje sročnosti, te posebnih oblika zamjenica (Donati i sur., 2017). U LSC se također javljaju i određene čestice za koje se ne smatra da su u potpunosti gramatikalizirana obilježja imperativa jer primarno imaju pokaznu svrhu te se ne javljaju uvijek. Različiti oblici čestice mogu biti *IX-handshape* (u HZJ odgovara obliku šake *kažiprst*) i *B-handshape* (u HZJ odgovara obliku šake *ravni dlan*), a uporaba određenog oblika šake ovisi o tome koja vrsta imperativa se izražava. Čestica *IX-handshape* javlja se kod naredbi, dok se *B-handshape* javlja kod zahtjeva.

Autori Donati i sur. (2017) slična obilježja pronalaze i u LSF gdje također izdvajaju znak/morfem *MOVIMP* koji se može ostvariti kroz 2 različita oblika: *MOVIMPG* (u HZJ odgovara obliku šake *kažiprst*) i *MOVIMPB* (u HZJ odgovara obliku šake *ravni dlan*), horizontalnim pokretom. Znak *MOVIMPG* koristi se u naredbama, a *MOVIMPB* se koristi za izricanje ostalih vrsta imperativa. Budući da označavaju različite vrste imperativa, ova dva znaka ne mogu se javiti zajedno u istoj rečenici. Ovaj znak može se javiti na početku ili na kraju rečenice ili nakon rečeničnog konstituenta koji je u fokusu. Autori navode kako je ovaj znak za označavanje imperativa nastao procesom gramatikalizacije iz znaka za naredbu u LSF. Također uočavaju znak koji sličí *PALM-UP* gesti tj. sličí onom koji se koristi u LIS, ali navode kako je u LSF vjerojatno riječ o gesti jer se ne javlja nužno u imperativima, već i u deklarativnim rečenicama, dok je u LIS riječ o gramatikaliziranom elementu koji je vjerojatno nastao iz navedene geste.

Donati i sur. (2017) izdvajaju korištenje imperativnih čestica i dodatnih morfema (eng. *imperative auxiliaries*) i u ITM i u NSL. Kako su ovakvi elementi tipični u više znakovnih jezika, ističu da je možda ipak riječ o elementima koju su specifični za vizualno-manualni modalitet.

1.2.3. Sintaktička obilježja

Sintaksa, pored morfologije, daje najviše informacija o gramatici odnosno pravilima i sustavnostima u datom jeziku te je stoga važno osvrnuti se i na ovu jezičnu sastavnicu kako bismo pobliže opisali imperativne. Sintaktička obilježja koja su karakteristična za imperativne u znakovnim jezicima jesu obilježen red riječi te izostavljanje subjekta tj. nulti subjekt.

Valli & Lucas (1992) navode kako se u imperativima u ASL subjekt često ispušta ili se javlja nakon glagola u obliku zamjenice, što se u ASL smatra odstupanjem od osnovnog reda riječi SPO. Valli i Lucas (1992) su u svojem istraživanju navodili imperativne referirajući se isključivo na naredbe, ali Brentari i sur. (2018) su istraživanjem razlika između različitih vrsta imperativa pokazali kako je nulti subjekt tipičan i kod objašnjenja, dopuštenja i savjeta.

U LIS je nulti subjekt moguć i u deklarativnim rečenicama, a u imperativima se on preferira (Donati i sur., 2017). Ako je subjekt leksički izražen, onda to može biti samo onda kada je u drugom licu. Autori navode da u slučaju kada je subjekt izražen u obliku imenice tj. kada imenica prethodi imperativu, vjerojatno nije riječ o pravom subjektu nego o vokativu, npr:

„GERACI WAKE-UP B-INDEX HIDE MOVIMP

‘Geraci wake-up! Go and hide!’

(Donati i sur. 2017, str. 21).

U LSC također dolazi do odstupanja od osnovnog reda riječi SOP te je tako za imperativne u ovom znakovnom jeziku red riječi kod imperativa PO (Donati i sur., 2017). Dakle, i u ovom znakovnom jeziku subjekt u imperativima ne mora biti leksički izražen. Ukoliko je on izražen, tada se javlja u obliku kvantifikatora kada se imperativ upućuje većem broju ljudi, pri čemu dolazi i do infleksije glagola da bi se izrazila množina. Kada je subjekt u trećem licu, tada se smjer pogleda mijenja na način da je on prvo kratko usmjeren prema lokusu drugog lica te zatim prelazi na lokus trećeg lica. Za usporedbu, kada je subjekt u drugom licu, tada ne dolazi do promjene smjera pogleda nego je on cijelo vrijeme usmjeren na lokus drugog lica.

eg:2>3

3-COME-1 3-EXPLAIN-1!

‘Let him come and tell me!’

2-COME-1 2-EXPLAIN-1!

'Come and tell me!'

(Donati i sur., 2017; str. 35).

Donati i sur. (2017) navode kako u LSF, iako se subjekt ne izražava leksički, smjer pogleda može imati ulogu u izražavanju subjekta tj. subjekt se može izraziti kvantifikatorom. U ovom slučaju, sam smjer pogleda je kvantifikator tj. partitivna čestica (eng. *partitive particle*):

„*Our speculation is that eye-gaze is actually encoding a partitive particle, something like 'of you', visibly marking the range of addressees.*“

(Donati i sur., 2017; str. 31).

Maier i sur., (2013) navode kako isto vrijedi i za imperative u NGT tj. kako u imperativnim konstrukcijama u ovom jeziku također dolazi do ispuštanja subjekta te ovo obilježje može razlikovati imperativ od drugih glagolskih načina. Međutim, ovo nije nužno obilježje imperativa te u nekim slučajevima nije dovoljno da bi se rečenica smatrala imperativnom. Primjerice, ako se u rečenici nalazi glagol sročnosti, tada se subjekt u imperativima neće ispuštati.

Ono što se u uočava u TID je da se zamjenica u 2. licu ne javlja na prvom mjestu već na posljednjem mjestu u rečenici ili se ne javlja uopće (Sumru Özsoy i sur., 2014; 2017). Budući da se TID smatra *pro-drop* jezikom (Sevinç, 2006; prema Sumru Özsoy i sur., 2014), izostavljanje zamjenice ne mora se nužno smatrati obilježjem tipičnim samo za imperativne konstrukcije. Također, ukoliko je zamjenica na posljednjem mjestu u rečenici tada se govori o odstupanju od osnovnog reda riječi, koji je u ovom znakovnom jeziku SOV (Sevinç, 2006; prema Sumru Özsoy i sur., 2014; 2017).

Neki autori istraživanja imperativa u znakovnim jezicima (Sumru Özsoy i sur., 2014; Donati i sur. 2017) spominju i jezične konstrukcije koje se u literaturi nazivaju *IaD* (eng. *Imperative and Declarative*) (Iatridou, 2008; von Fintel i Iatridou, 2012). Riječ je o konstrukcijama u kojima deklarativna rečenica prethodi imperativnoj te se te dvije rečenice zajedno mogu interpretirati slično kondicionalu, ali nije riječ o pravim kondicionalima. Prema von Fintel i Iatridou (2012), ako se deklarativna i imperativna rečenica ne mogu javiti zajedno, a da pritom čine *IaD*, tada nije riječ o pravim imperativima. Dakle, ako se u takvim situacijama umjesto *IaD* konstrukcije preferira kondicional, to bi, prema teoriji ovih autora, značilo da u datom jeziku imperativni glagolski način ne postoji. Donati i sur. (2017) navode kako su u LIS,

LSF i LSC ovakve konstrukcije moguće; imperativi u ovakvim konstrukcijama zadržavaju svoja obilježja te se jasno razlikuju od pravog kondicionala. S druge strane, Sumru Özsoy i sur. (2014) navode kako se u TID preferira korištenje kondicionala umjesto *IaD* konstrukcija, zbog čega navode kako je potrebna dodatna analiza imperativa kako bi se utvrdilo izražava li TID zaista imperative.

1.2.4. Imperativi i pragmatika

U svakom od prethodnih poglavlja bilo je riječi i o semantici i pragmatici jer je nemoguće odvojiti ju od ostalih jezičnih sastavnica. Kada govorimo o imperativima tj. o vrstama imperativa, tada je zapravo riječ o govornim činovima i načinima na koji se oni mogu ostvariti. U tome smislu, važno je nešto više reći o drugim jezičnim sredstvima kojima se ostvaruju govorni činovi koji su povezani s imperativima.

U NGT Maier i sur. (2013) navode korištenje performativnog glagola ZAHTIJEVATI (eng. *REQUEST*) koji može prethoditi naredbama. Analizirajući kontekst unutar kojeg se ovaj znak javlja, dolaze do pretpostavke kako on vjerojatno ima ulogu diskursne čestice (eng. *discourse particle*), koja se koristi kada se naredba želi izraziti na pristojniji, kontekstualno prihvatljiviji način.

Donati i sur. (2017) navode kako se u PJM (u kojem imperativ dosad nije opisan) naredbe pokušalo elicitirati na način da se opiše slika koja prikazuje zabranu. Navedenom metodom dobivaju se različiti rezultati te se ova metoda ne pokazuje dovoljno osjetljivom na izdvajanje gramatičkih obilježja samih imperativa. Međutim, ovakvi rezultati govore u prilog tomu kako se naredbe (a i ostali govorni činovi) mogu izraziti na različite načine koji ne podrazumijevaju nužno imperativ. U ovom bi slučaju to značilo da je imperativnost izražena drugim jezičnim sredstvom (npr. modalnim glagolom ili upitnom rečenicom).

Kako je ranije navedeno, Donati i sur. (2017) nalaze sličnosti u korištenju nemanualnih oznaka kod imperativa i onih kakve se javljaju u modalnim iskazima. U LSC autori Donati i sur. (2017) uspoređuju imperative s modalnim iskazima. Naredbe su u ovom znakovnom jeziku popraćene mrštenjem obrva, kao u modalnim iskazima koji podrazumijevaju obvezu (eng. *obligation modals*), a kimanje glavom i protruzija usana prate dopuštenja, kao što je slučaj s modalnim iskazima koji se odnose na mogućnost (eng. *possibility modals*). Tako različite vrste imperativa imaju svoj „*ekvivalent*“ u različitim vrstama modalnosti.

Kako vidimo, uz one govorne činove koji se u znakovnim jezicima mogu izreći imperativom, vezuju se razna druga jezična sredstva: modalni glagoli, performativni glagoli,

upitne rečenice. Ista obilježja tj. sredstva mogu se uočiti i u govornim jezicima, kako je ranije i navedeno.

U HZJ su od navedenih sredstava istraživani samo modalni glagoli. Tako Mladina (2020) opisuje različite vrste modalnosti te jezična sredstva kojima se one mogu izraziti. Od analiziranih vrsta modalnosti, u ovom je kontekstu zanimljivo izdvojiti deontičku modalnost kojom se može izreći dopuštenje i obveza. Manualna jezična sredstva koja su tipična za označavanje ove vrste modalnosti jesu glagoli MORATI, MOĆI i DOPUSTITI. Dakle, ovim se glagolima izražavaju govorni činovi koji se mogu odnositi na dvije vrste imperativa (naredbe i dopuštenja) koje su opisivane i u drugim znakovnim jezicima.

2. PROBLEM I CILJ ISTRAŽIVANJA

Glagolski način jedan je oblik gramatičke kategorizacije glagola kojim se izriče stav govornika prema onome što želi izreći. Tako se glagolom može izreći činjenica (indikativ), uvjet (kondicional), želja ili mogućnost (optativ), naredba (imperativ). Iako je imperativ primarno zapovjedni način, njime se, osim zapovijedi, mogu izreći različiti govorni činovi; pojašnjenje, dopuštenje, savjet, poziv, uputa, itd.

Imperativ je prisutan i opisan u mnogim govornim jezicima, ali istraživanja imperativa u znakovnim jezicima tek su u začetku te su imperativi opisani samo u nekoliko njih (Brentari i sur., 2018, Donati i sur., 2017, Sumru i sur., 2014). Imperativ se od ostalih glagolskih načina može razlikovati na temelju različitih leksičkih, morfosintaktičkih i suprasegmentnih obilježja. Neke od specifičnosti imperativa jesu izostavljanje subjekta, krnji glagolski oblici, reducirana morfologija, obilježen red riječi te promijenjen intonacijski obrazac. Navedeno vrijedi kako za govorne, tako i za znakovne jezike.

Dosadašnjim istraživanjima u znakovnim jezicima utvrđeno je postojanje određenih manualnih znakova koji su karakteristični za imperativ (Donati i sur., 2017). Tako su u talijanskom znakovnom jeziku (LIS) opisani slobodni funkcionalni morfemi, a slična se obilježja pronalaze i u francuskom znakovnom jeziku (LSF). Katalonski znakovni jezik (LSC) također koristi pomoćne funkcionalne elemente za izražavanje imperativa i to u obliku pomoćnog znaka za izražavanje sročnosti te posebnih oblika pokaznih zamjenica i osobnih zamjenica. U navedenim se jezicima za izricanje imperativa koriste i nemanualne oznake – namrštene obrve, podignute obrve, kimanje glavom, protruzija usana. Također se koristi obilježen red riječi te varijacije u pokretu (brži pokret). Brentari i sur. (2018) navode da, neovisno o leksičkoj i morfosintaktičkoj strukturi, varijacije u prozodiji mogu biti dovoljne da bi se izrazio imperativni glagolski način u američkom znakovnom jeziku (ASL).

Istraživanja imperativa u hrvatskom znakovnom jeziku (HZJ) nisu dosad provedena te nisu poznati niti struktura niti obilježja ovog glagolskog načina. Stoga je cilj ovog istraživanja odgovoriti na sljedeća pitanja:

- Postoje li u HZJ-u imperativne konstrukcije?
- Postoje li različite vrste imperativa u HZJ-u?
- Koje su osobitosti i strukturalna obilježja imperativa u HZJ-u?

3. METODE ISTRAŽIVANJA

3.1. Sudionici istraživanja

U ovom istraživanju sudjelovala je jedna odrasla Gluha osoba ženskog spola. Sudionica je fluentni, izvorni znakovatelj HZJ-a tj. HZJ joj je materinski i prvi jezik. Prethodno ispitivanju, sudionica je putem informiranog pristanka primila sve potrebne informacije o istraživanju te je temeljem istog dala svoj pristanak za sudjelovanje u istraživanju.

3.2. Opis ispitnog materijala

Za potrebe izrade ovog diplomskog rada konstruiran je ispitni materijal pomoću kojeg su se elicitirale ciljane jezične konstrukcije - imperativi. Ispitni materijal sastojao se od 8 probnih rečenica-stimulusa te 16 ispitnih rečenica-stimulusa. Svaka rečenica sastojala se od 2 znaka; jedne imenice (objekt) i jednog glagola (predikat). Za konstruiranje probnih rečenica korištena su 2 glagola i 4 imenice, a za konstruiranje ispitnih čestica 4 imenice i 4 glagola (tablica 2).

Tablica 2. Popis korištenih imenica i glagola.

PROBNI GLAGOLI	PROBNE IMENICE	ISPITNI GLAGOLI	ISPITNE IMENICE
UZETI	CIPELE	ODABRATI	KNJIGA
VIDJETI	RUČNI-SAT	KUPITI	NAOČALE
	MLIJEKO	BACITI	NOŽ
	KLJUČ	DATI	ČAŠA

Svi glagoli i sve imenice ujednačene su na način da su svi glagoli bili jednoručni znakovi koji se sastoje od jednog pokreta, a sve imenice bile su dvoručni znakovi u kojima obje ruke izvode isti, ponavljajući pokret. Time je broj riječi i slogova u svakoj ispitnoj čestici ujednačen. Ukupno je sudionica znakovala 160 rečenica, 80 rečenica u prvom zadatku i 80 rečenica u drugom zadatku. U oba zadatka, sudionica je svaku od 16 ispitnih rečenica-stimulusa znakovala 5 puta prema zadanim uvjetima:

- izjavna (deklarativna, neutralna) rečenica,
- naredba,
- objašnjenje,
- dopuštenje,
- savjet.

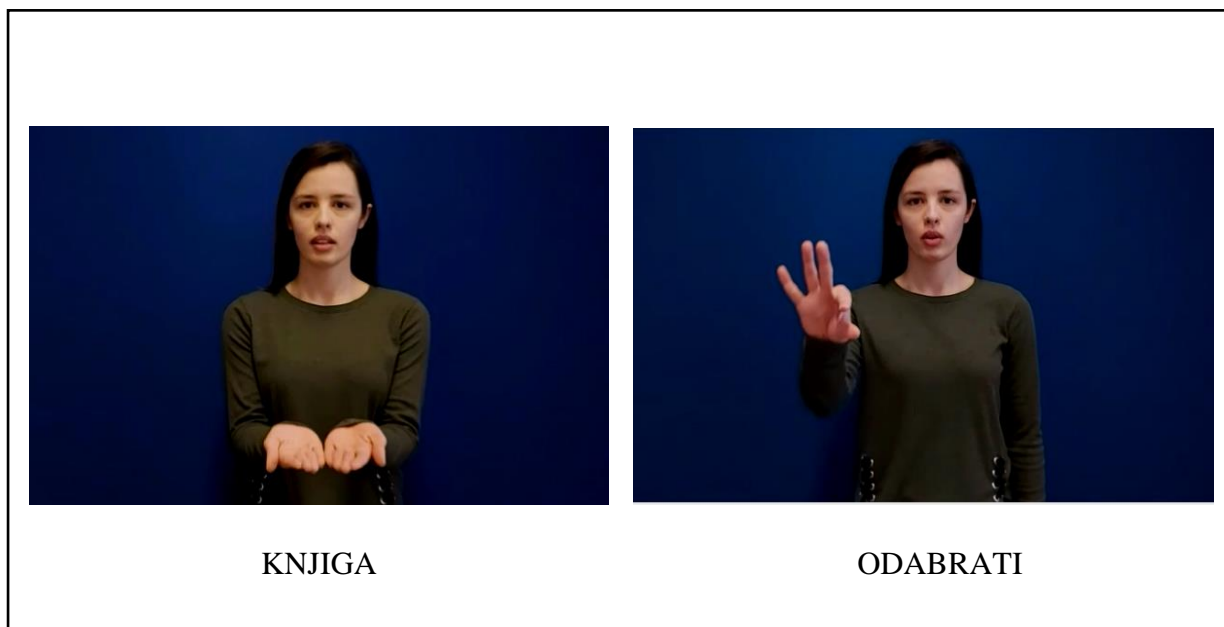
U Zadatku 1 sudionici su rečenice-stimulusi prezentirani u Microsoft PowerPoint prezentaciji. Ispitne su rečenice bile organizirane nasumičnim redoslijedom. Nakon što je pojedini stimulus prezentiran, sudionica je znakovala zadanu rečenicu prema 5 zadanih uvjeta (izjavna rečenica, naredba, objašnjenje, dopuštenje, savjet). Prilikom znakovanja pojedine rečenice, sudionica je trebala koristiti isključivo 2 znaka koja su zadana u stimulusu. Korištenjem samo dvaju zadanih znakova osigurao se ujednačen broj riječi i slogova unutar pojedine rečenice te analizu trajanja znakovanja pojedine vrste imperativa. Zadani redoslijed riječi bio je imenica + glagol, ali u rečenicama koje je proizvodila, navedeni su se elementi mogli javiti u bilo kojem redoslijedu. Ono što sudionica nije smjela koristiti u ovom zadatku bili su dodatni leksemi. Dakle, prilikom znakovanja nisu bile dopuštene varijacije na leksičkoj razini. Izjavna rečenica znakovana je u obliku „ŽELIM/VOLIM _____ .“ kako bi se osigurala neutralna produkcija ciljanih znakova.

U Zadatku 2 ispitni materijali tj. rečenice-stimulusi bile su iste kao i u prvom zadatku te su na isti način prezentirane putem Microsoft PowerPoint prezentacije. Sudionica je i u drugom zadatku zadane rečenice-stimuluse znakovala prema 5 zadanih uvjeta. Za razliku od prvog zadatka, u drugom zadatku sudionica nije bila ograničena na korištenje isključivo zadanih leksičkih elementa, već je mogla, pored zadane imenice i glagola, koristiti i druge znakove. Dakle, imala je potpunu slobodu u znakovanju ciljanih jezičnih konstrukcija.

3.3. Način prikupljanja podataka

Ispitni materijal sudionici je prezentiran putem računalnog programa Microsoft PowerPoint u obliku videa u čijem opisu je stajalo značenje znaka (slika 1). Sudionici su prije početka ispitivanja dane upute napisane na hrvatskom jeziku te su također znakovane na HZJ-u. Upute su uključivale po jedan primjer za svaku vrstu imperativa tj. kontekst unutar kojeg bi se određena vrsta imperativa znakovala. Nakon prezentiranja uputa s pripadajućim primjerima, sudionici su prezentirane probne čestice, jedna do dvije za svaku vrstu imperativa. Tijekom probnog dijela, sudionica je mogla postavljati pitanja.

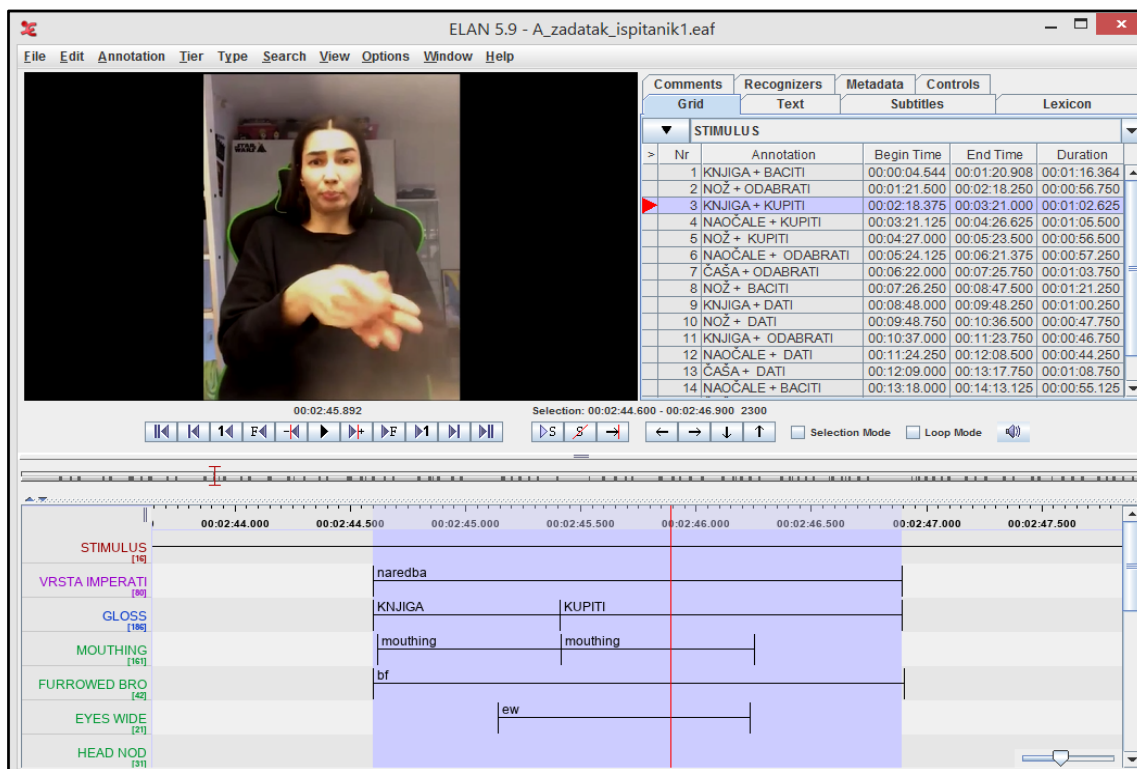
Zatim je slijedilo znakovanje ispitnih čestica. Svaku česticu mogla je znakovati više puta, a analizirala se ona rečenica koja je, prema procjeni sudionice, najviše odgovarala zadanim uvjetima. Svi podaci prikupljeni su i snimani putem video platforme Zoom. Kako bi se postiglo što prirodnije znakovanje, sudionica je za vrijeme provođenja ispitivanja rečenice znakovala drugom fluentnom znakovatelju. Podaci su prikupljeni u svibnju 2020. godine.

Slika 1. Primjer ispitne čestice u Microsoft PowerPoint prezentaciji.

3.4. Metode obrade podataka

Podaci prikupljeni ovim istraživanjem kodirani su i analizirani u računalnom programu ELAN, Verzija 5.9 (2020), koji služi kao alat za kvantitativnu i kvalitativnu analizu znakovnih jezika (slika 2).

Slika 2. Primjer transkripcije u programu ELAN.

Prvi korak u analizi prikupljenog materijala bilo je označavanje rečenica koje su bile odgovor na stimulus. Drugi korak bila je transkripcija znakovanja na HZJ tj. zapisivanje riječi čije značenje u hrvatskom jeziku odgovara proizvedenom znaku. Treći korak bilo je označavanje manualne oznake, npr. nagli/oštri pokret (*eng. sharpness of movement*). U četvrtom i posljednjem koraku označene su nemanualne oznake.

Nemanualne oznake koje su označene bile su:

- podignute obrve (*eng. brows up - bu*)
- namrštene obrve (*eng. furrowed brows - fb*)
- širom otvorene oči (*eng. eyes wide - ew*)
- škiljenje (*eng. eye squint - es*)
- izgovaranje ili djelomično izgovaranje riječi (*eng. mouthing*)
- protruzija usana (*eng. lip protrusion - lp*)
- kutovi usana razvučeni prema dolje (*eng. stretched mouth with corners down – md*)
- jednostruko kimanje glavom (*eng. single head nod*)
- kimanje glavom (*eng. head nodding - hn*)
- odmahivanje glavom (*eng. head shake - hs*)
- naginjanje tijela naprijed (*eng. body lean forward - blf*)

Prikupljeni podaci nadalje su analizirani deskriptivnim statističkim metodama

4. REZULTATI I RASPRAVA

Za potrebe ovog istraživanja, prikupljeno je ukupno 160 rečenica: 80 rečenica u prvom zadatku i 80 rečenica u drugom zadatku. Prikupljeni je materijal, u trajanju od 43 min, analiziran u cijelosti, osim jedne rečenice čije značenje nije bilo razumljivo te je stoga izbačena iz daljnje analize.

Na temelju analize prikupljenog materijala može se zaključiti da HZJ izražava imperativ i to nemanualno i manualno, kao što će se vidjeti u sljedećim poglavljima.

4.1. Imperativi u HZJ

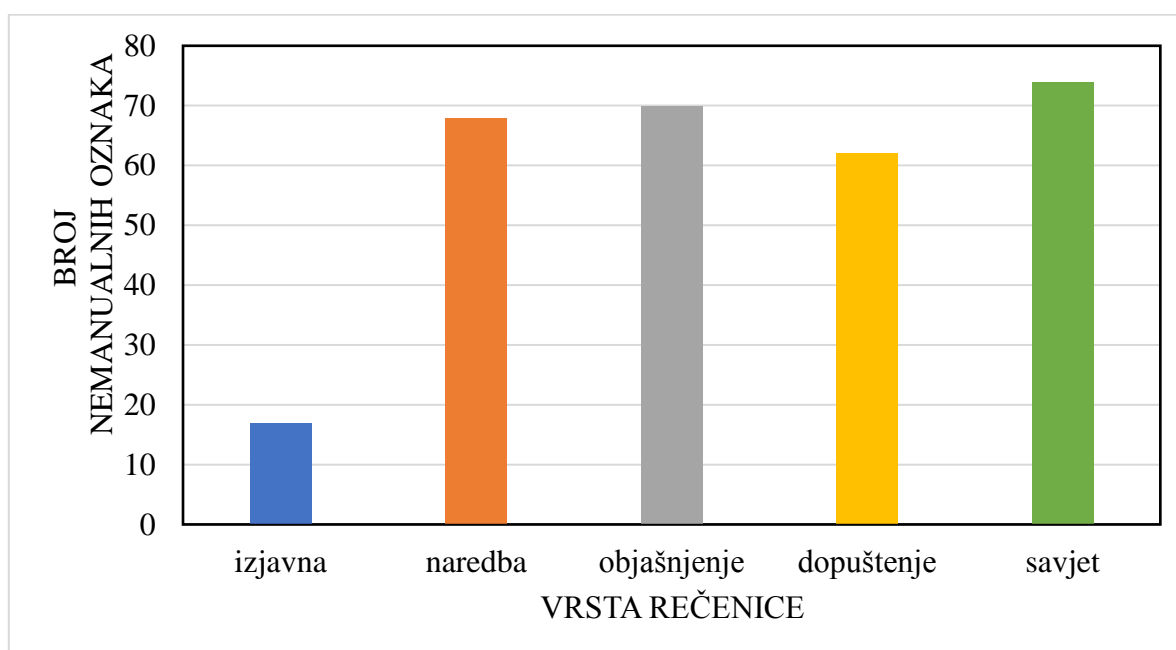
U prvom zadatku sudionica je znakovala različite vrste rečenica: izjavna (neutralna), naredba, objašnjenje, dopuštenje i savjet. Zadanih 16 rečenica-stimulusa znakovala je na 5 navedenih načina pri čemu se, osim znakova zadanih u stimulusu i očekivanih nemanualnih oznaka nije smjelo koristiti druge znakove tj. leksičke elemente. U prikupljenom je materijalu, u 80 rečenica, označeno 10 vrsta nemanualnih oznaka te je ukupno zabilježena 291 pojava (tablica 3).

Tablica 3. Vrsta i broj nemanualnih oznaka.

NEMANUALNA OZNAKA	BROJ JAVLJANJA
izgovaranje ili djelomično izgovaranje	75
naginjanje tijela naprijed	44
namrštene obrve	41
kimanje glavom	32
jednostruko kimanje glavom	31
širom otvorene oči	22
škiljenje	14
podignute obrve	13
protruzija usana	11
kutovi usana razvučeni prema dolje	8
UKUPNO	291

Kao što je vidljivo u tablici 3, nemanualna oznaka [izgovaranje ili djelomično izgovaranje] korištena je znatno češće nego sve ostale nemanualne oznake. Često su korištene nemanualne oznake [naginjanje tijela naprijed], [namrštene obrve], [kimanje glavom] i [jednostruko kimanje glavom], relativno često je korištena oznaka [širok otvorene oči]. Rijetko se koriste nemanualne oznake [škiljenje] i [podignute obrve], dok su [protruzija usana] i [kutovi usana razvučeni prema dolje] najrjeđe korištene nemanualne oznake.

Učestalost njihove upotrebe je varirala te nas je zanimalo distribuirala li se količina nemanualnih oznaka podjednako s obzirom na vrstu rečenice ili su neke vrste rečenica označene s manje, a neke s više nemanualnih oznaka. Tako je, analizom raspodjele nemanualnih oznaka obzirom na vrstu rečenice, uočeno da se u izjavnim (neutralnim) rečenicama javlja najmanji broj nemanualnih oznaka u odnosu na sve ostale vrste rečenica te, prema tome, možemo zaključiti da HZJ izražava imperativ (slika 3).

N=291

Slika 3. Pojavnost nemanualnih oznaka s obzirom na vrstu rečenice.

Kao što možemo vidjeti na slici 3, kod ostalih vrsta rečenica nemanualne oznake javljaju se u većem, ali i podjednakom broju. Budući da nema veće razlike u učestalosti nemanualnih oznaka, učinjena je daljnja analiza kojom se htjelo utvrditi razlikuju li se ostale vrste rečenica međusobno te, ukoliko se razlikuju, koje su to nemanualne oznake na temelju kojih ih je moguće razlikovati.

Izgovaranje ili djelomično izgovaranje (eng. *mouthing*) nemanualna je oznaka koja se često ili gotovo uvijek javlja u svim vrstama rečenica. Navedenu nemanualnu oznaku ne možemo smatrati specifičnim obilježjem pojedinih vrsta rečenica jer je jedna od osobitosti HZJ (Marcaš, 2013). Kao takva, ova nemanualna oznaka nije jezično sredstvo koje čini razliku između pojedinih vrsta rečenica te je stoga isključena iz daljnje analize.

Naginjanje tijela naprijed (eng. *body lean forward – blf*) najčešće je prisutno kod objašnjenja, a također se vrlo često javlja kod naredbi. Javlja se i kod dopuštenja i savjeta, ali ipak rjeđe u odnosu na naredbe i objašnjenja. Oznaka namrštene obrve (eng. *furrowed brows - fb*) najčešće se javlja u savjetima, zatim dopuštenjima pa naredbama, dok se u objašnjenjima javlja vrlo rijetko. Kimanje glavom (eng. *head nodding - hn*) javlja se u svim savjetima te većini dopuštenja, dok se u ostalim vrstama rečenica ne javlja. Jednostruko kimanje glavom (eng. *single head nod*) karakterizira sve rečenice objašnjenja, gotovo sve naredbe, a samo rijetko prisutno je u dopuštenjima. Širom otvorene oči (eng. *eyes wide - ew*) oznaka je koja se često javlja kod naredbi, dok je nešto rjeđe prisutna u objašnjenjima. Škiljenje (eng. *eye squint - es*) je često prisutno u savjetima, a u objašnjenjima se javlja rijetko. Podignute obrve (eng. *brows up - bu*) najčešće se javljaju u objašnjenjima, rijetko su prisutne u naredbama, a vrlo rijetko se javljaju u ostalim vrstama rečenica. Protruzija usana (eng. *lip protrusion - lp*) javlja se vrlo često u dopuštenjima. Oznaka kutovi usana razvučeni prema dolje (eng. *stretched mouth with corners down – md*) javlja se samo u savjetima.

Na temelju gore navedenog zaključujemo da HZJ razlikuje sljedeće vrste imperativa: naredba, objašnjenje, dopuštenje i savjet. Navedene vrste imperativa na temelju nemanualnih oznaka razlikuje i ASL (Brentari i sur., 2018). Drugi autori (Maier i sur., 2013; Sumru Özsoy i sur., 2014; 2017; Donati i sur., 2017) također navode kako nemanualne oznake mogu razlikovati različite vrste imperativa pri čemu, u svojim istraživanjima, izdvajaju i neke druge vrste imperativa. Dakle, nemanualne oznake u znakovnim jezicima jezično su sredstvo na temelju kojeg je moguće razlikovati različite vrste imperativa. U primjeru (1) (slika 5), prikazana je izjavna rečenica koja je neutralna po svim analiziranim nemanualnim oznakama. Jedina nemanualna oznaka koja je korištena u znakovanju ove rečenice jest izgovaranje ili djelomično izgovaranje (eng. *mouthing*) koja je, kako je ranije navedeno, isključena iz daljnje analize vrsta imperativa.

mouthing
(1) ŽELJETI ODABRATI ČAŠA
'Želim odabrati čašu.'

ŽELJETI

ODABRATI

ČAŠA

Slika 5. Izjavna rečenica - *'Želim odabrati čašu.'*

4.2.1. Naredba

Nemanualne oznake koje su najčešće korištene kod naredbi su namrštene obrve [fb], jednostruko kimanje glavom [shn], širom otvorene oči [ew] i naginjanje tijela prema naprijed [blf]. Kao što je vidljivo u primjeru (2), i na slici 6, sve navedene nemanualne oznake protežu se kroz cijelu rečenicu.

	ew
	fb
shn	shn
	blf

(2) NAOČALE KUPITI

'Kupi naočale.'

NAOČALE

KUPITI

Slika 6. Naredba - *'Kupi naočale.'*

Namrštene obrve oznaka je koja se češće javlja u dopuštenjima i savjetima, ali se javlja u većini naredbi te se stoga izdvaja kao važno obilježje ove vrste imperativa u HZJ. Različiti položaji obrva nemanualne su oznake na temelju kojih razlikujemo naredbe i objašnjenja; kod naredbi su to namrštene obrve, a kod objašnjenja podignute obrve.

Valli i Lucas (1992) također izdvajaju namrštene obrve kao potencijalno distinktivno obilježje imperativa u ASL, a izdvaja se i u NGT (Maier i sur., 2013) te LIS i LSC (Donati i sur. 2017). U TID (Sumru Özsoy i sur., 2014; 2017) se izdvaja promjena položaja obrva, ali u ovom se znakovnom jeziku, osim mrštenja, kod naredbi može javiti i podizanje obrva.

Jednostruko kimanje glavom javlja se u gotovo svim naredbama,. Različite vrste nemanualnih oznaka koje podrazumijevanju promjenu položaja glave opisuju se i u ASL (Brentari i sur., 2018), NGT (Maier i sur., 2013) i TID (Sumru Özsoy i sur., 2014; 2017).

Oznaka širom otvorene oči najčešće se koristi kod rečenica koje su naredba te je prisutna u većini njih. U ASL (Brentari i sur., 2018) ovo je također jedno od obilježja imperativa, a može se usporediti i s nemanualnom oznakom zategnute/napete oči (eng. *tensed eyes*), kakva se javlja u LIS (Donati i sur., 2017).

Naginjanje tijela prema naprijed također je često kod naredbi. Međutim, drugi autori u svojim radovima ne navode sustavnu uporabu ove oznake kod naredbi u drugim znakovnim jezicima.

4.2.2. Objašnjenje

Kod objašnjenja najčešće su korištene nemanualne oznake podignute obrve [bu], jednostruko kimanje glavom [shn], širom otvorene oči [ew] i naginjanje tijela prema naprijed [blf] (primjer 3, slika 7).

	ew
	bu
shn	shn
	blf
(3) ODABRATI	NOŽ
<i>'Odaberi nož.'</i>	

ODABRATI

NOŽ

Slika 7. Objašnjenje - 'Odaberi nož.'

Oznaka podignute obrve javlja se rjeđe od ostalih nemanualnih oznaka koje su tipične za objašnjenja (jednostruko kimanje glavom, širom otvorene oči, naginjanje tijela prema naprijed), ali se u objašnjenjima javlja češće nego u ostalim vrstama rečenica te se stoga izdvaja kao obilježje tipično za ovu vrstu imperativa, a također je to ono obilježje koje čini razliku između naredbi i objašnjenja u HZJ.

Oznaka širom otvorene oči javlja se u više od polovice objašnjenja, ali prisutna je nešto rjeđe nego u naredbama. Oznake jednostruko kimanje glavom i naginjanje tijela prema naprijed javljaju se u svim rečenicama kojima se izražava objašnjenje. Kimanje glavom također je zabilježeno kao oznaka česta u objašnjenjima u ASL (Brentari i sur., 2018), dok ostali autori u svojim radovima ne navode ovu oznaku kao specifičnost objašnjenja.

4.2.3. Dopuštenje

U dopuštenjima se kao najčešće korištene nemanualne oznake izdvajaju namrštene obrve [fb], kimanje glavom [hn] i protruzija usana [lp] te se one protežu kroz cijelu rečenicu (primjer 4, slika 8).

	fb
	lp
	hn

(4) KUPITI NOŽ
'Kupi nož.'

KUPITI

NOŽ

Slika 8. Dopuštenje - 'Kupi nož.'

Kimanje glavom javlja se češće od ostalih nemanualnih oznaka, a namrštene obrve također su prisutne u većini dopuštenja. Protruzija usana, iako se u dopuštenjima javlja nešto

rjeđe od kimanja glavom i namrštenih obrva, obilježje je koje se javlja isključivo u rečenicama kojima se izriče dopuštenje te je stoga ono specifično obilježje ove vrste imperativa u HZJ.

Donati i sur. (2017) navode kako namrštene obrve i protruzija usana prate dopuštenja u LIS, kimanje glavom i protruzija usana također prate dopuštenja u LSC, dok se kimanje glavom i namrštene obrve javljaju u dopuštenjima u LSF (kao i podignute obrve). Oznaku kimanje glavom za označavanje dopuštenja koristi i ASL (Brentari i sur., 2018).

4.2.4. Savjet

Nemanualne oznake najčešće korištene kod savjeta su namrštene obrve [fb], škiljenje [es], kutovi usana razvučeni prema dolje [md] i kimanje glavom [hn] koje se, kao i kod dopuštenja, protežu kroz cijelu rečenicu (primjer 5, slika 9).

_____ fb
_____ es
_____ md
_____ hn
(5) KNJIGA ODABRATI
'Odaberi knjigu.'

KNJIGA

ODABRATI

Slika 9. Savjet - *'Odaberi knjigu.'*

Kutovi usana okrenuti prema dolje nemanualna je oznaka koja se javlja samo kod savjeta i to je nemanualna oznaka koja jasno odvaja savjete od ostalih vrsta imperativa u HZJ. Namrštene obrve i kimanje glavom također se sustavno javljaju u savjetima te su važno

obilježje ove vrste imperativa, ali ne mogu se smatrati distinktivnim obilježjem budući da su ove dvije nemanualne oznake prisutne i kod dopuštenja.

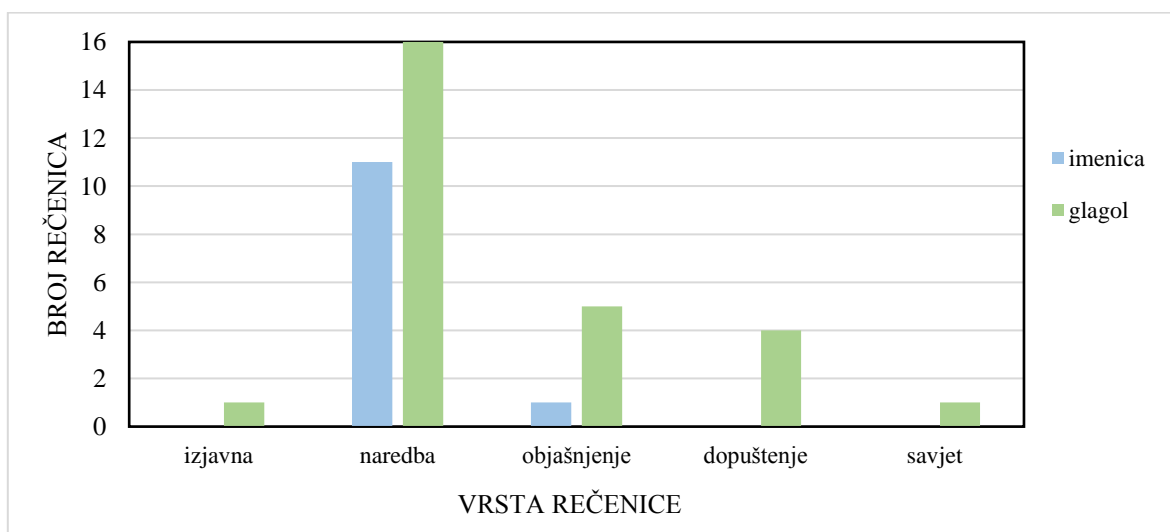
Škiljenje je obilježje koje se najčešće javlja u savjetima tj. kod ostalih vrsta imperativa samo se povremeno pojavljuje u objašnjenjima pa se stoga i ono može smatrati distinktivnim obilježjem savjeta u HZJ. Kimanje glavom prisutno je u savjetima u ASL (Brentari i sur., 2018), a Donati i sur. (2017) izdvajaju podignute obrve i širom otvorene oči kao obilježja savjeta u LIS.

4.3. Strukturna obilježja imperativa u HZJ

Osim izdvojenih nemanualnih oznaka koje su karakteristične za imperativne u HZJ, izdvojene su i opisane specifičnosti na morfofonološkoj i sintaktičkoj razini. Specifičnosti koje su opisane uključuju vrstu pokreta, dodatne manualne oznake, red riječi i nulti subjekt.

4.3.1. Morfofonološka obilježja

Kvalitativnom analizom fonološkog parametra [vrsta pokreta] utvrđeno je da su naredbe označene i manualno tj. promjenom pokreta glavnog glagola, koji je oštrije/naglije znakovan (eng. *sharpness of movement*) (slika 10). Analizom pojavnosti ove manualne oznake uočeno je kako su u naredbama svi glagoli znakovani uz ovu promjenu pokreta, kao i većina imenica. Oštrije se znakovanje javlja u objašnjenjima i dopuštenjima, ali rjeđe nego u naredbama, dok se u izjavnim rečenicama i savjetima javlja samo sporadično.

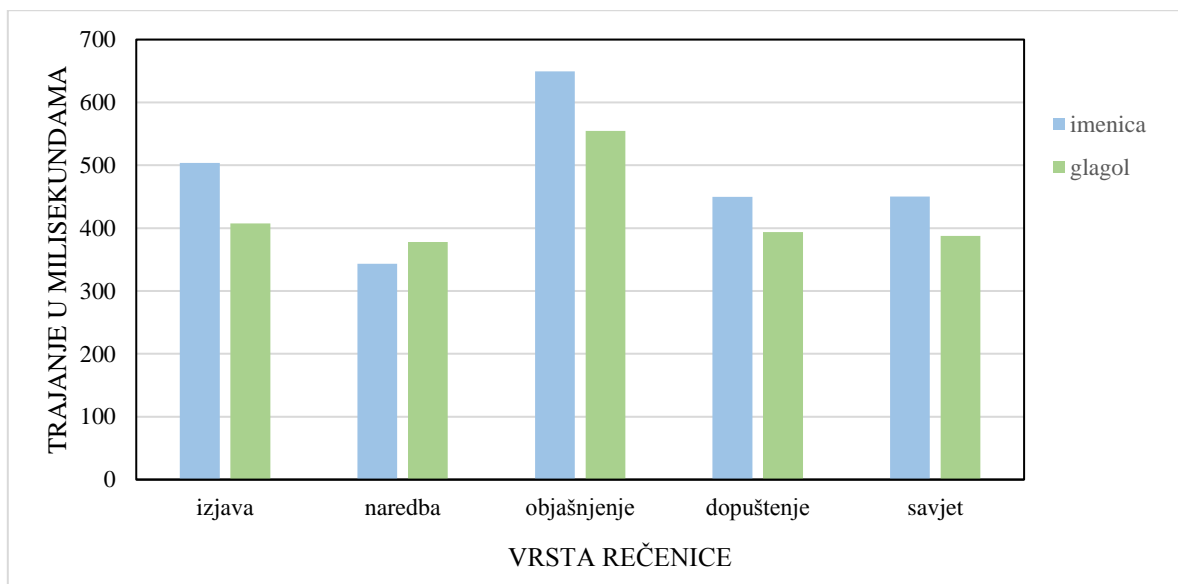

N=39

Slika 10. Pojavnost oštrog znakovanja s obzirom na vrstu riječi i vrstu rečenice

Prisutnost ovog obilježja uočavaju i autori u drugim znakovnim jezicima (NGT (Maier i sur., 2013), TID (Sumru Özsoy i sur., 2014; 2017), LSC (Donati i sur., 2017)). Opisuju ga kao brže, napetije i intenzivnije znakovanje, a vjerojatno se koristi s ciljem dodatnog naglašavanja naredbi.

Ranije navedeni autori uz oštro znakovanje često navode i brže znakovanje kod naredbi te je stoga fonološki parametar [vrsta pokreta] nadalje analiziran kako bi se utvrdile razlike u trajanju znakovanja pojedinih riječi u rečenici, kao i rečenice u cjelini. Za potrebe analize trajanja znakovanja, od ukupno 80 rečenica proizvedenih u prvom zadatku, izbačeno je njih 5 jer je prilikom njihove produkcije došlo do zastoja u videu. Budući da je svaka rečenica sadržavala po 2 znaka, analizirano je ukupno 150 znakova (slika 11).

N=150

Slika 11. Trajanja znakovanja s obzirom na vrstu riječi i vrstu rečenice

Analizom je utvrđeno kako se naredbe u HZJ znakuju brže od ostalih vrsta imperativa, iako njihovo trajanje nije znatno kraće od trajanja znakovanja u ostalim vrstama rečenica, a kraće se trajanje uočava i kod imenica i kod glagola. Trajanje znakovanja i kod imenica i kod glagola u objašnjenjima duže je nego u svim ostalim vrstama imperativa, što objašnjenja čini najsporije znakovanim rečenicama.

Kraće trajanje znakovanja kod naredbi očekivano je budući da se naredbe znakuju naglim pokretom. Duže prosječno trajanje znakovanja i kod glagola i kod imenica u objašnjenjima možemo tumačiti pragmatički – primatelju se poruka želi prenijeti jasno te se stoga ona znakuje sporije. Usporedbom slike 12 i slike 13 možemo vidjeti razliku u trajanju znakovanja kod naredbi i objašnjenja.

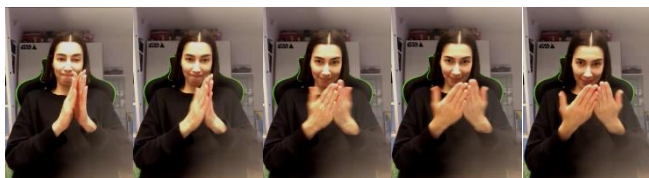

ODABRATI (315 msec)

KNJIGA (331 msec)

Slika 12. Trajanje znakovanja u naredbi '*Odaberi knjigu.*'

KNJIGA (624 msec)

ODABRATI (508 msec)

Slika 13. Trajanje znakovanja u objašnjenju '*Odaberi knjigu.*'

Analizom trajanja znakovanja uočeno je duže prosječno trajanje znakovanja imenica u odnosu na glagole. Navedeno obilježje nije karakteristično za HZJ budući da su imenice te koje se znakuju brže pa stoga i traju kraće u odnosu na glagole, koji se znakuju sporije kako bi se istaknulo trajanje radnje. Iako rezultati u ovom istraživanju govore suprotno, ne iznenađuju ako se uzme u obzir metodologija istraživanja. Naime, sve znakovane imenice dvoručni su znakovi u kojima obje ruke izvode isti pokret i u njima dolazi do ponavljanja pokreta, dok se glagoli sastoje od jednog naglog i oštrog, neredupliciranog pokreta, a uz to su i svršeni pa kod glagola ne dolazi do reduplikacije kao što bi to bio slučaj s nesvršenim glagolima (Milković, 2011).

Analizom morfoloških obilježja uočena je pojavnost manualne oznake [DLAN-GORE] u naredbama (slika 14). Ova oznaka ima oblik šake ravni dlan s orijentacijom prema gore, a nakon formiranja ovog oblika šake dolazi do kratkog zadržavanja oblika i orijentacije. Prilikom formiranja ove oznake ne dolazi nužno do potpunog prijelaza u oblik ravni dlan već je moguće djelomično zadržati oblik šake posljednjeg znaka u rečenici. Također je moguće oznaku znakovati dvoručno, ukoliko joj prethodi drugi dvoručni znak.

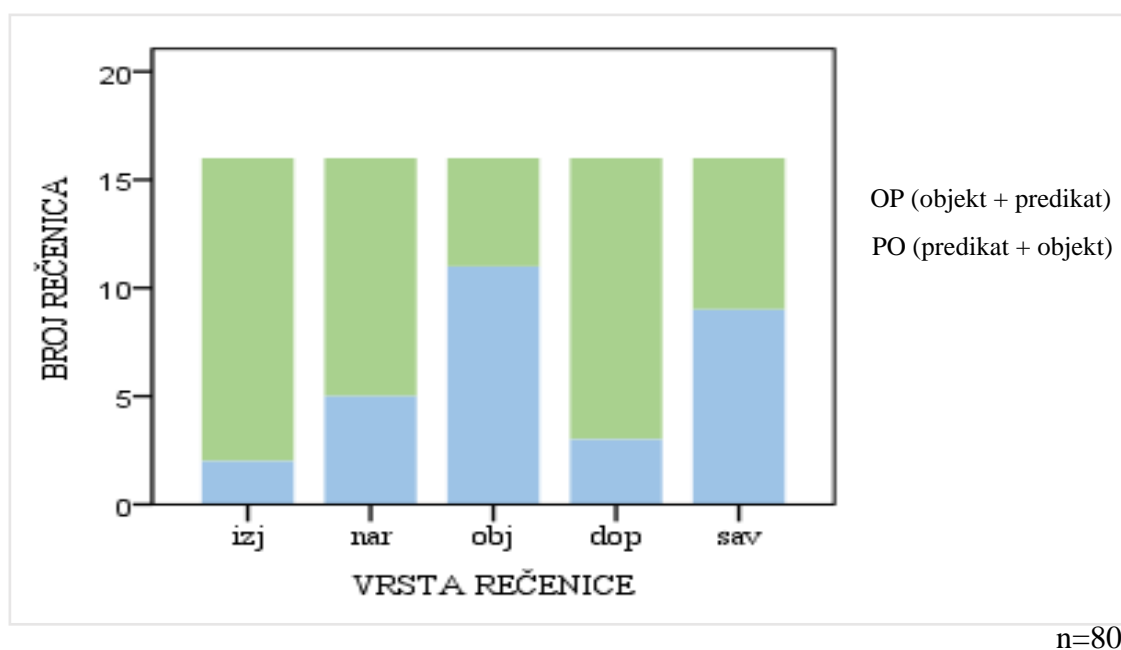

Slika 14. Manualna oznaka [DLAN-GORE].

U ostalim vrstama imperativa nije uočena pojava ove oznake. Uporabu ove oznake kod naredbi u drugim znakovnim jezicima opisuju i Maier i sur. (2013) u NGT, Sumru Özsoy i sur. (2014; 2017) u TID te Donati i sur. (2017) u LIS, LSC i LSF. U ovim znakovnim jezicima još uvijek nije utvrđeno je li riječ o dodatnom morfemu, gesti ili nekom drugom elementu koji je u procesu gramatikalizacije. Budući da je sudionica znakovala uz uputu da ne koristi dodatne znakove (riječi), za pretpostaviti je da oznaka [DLAN-GORE] nije punoznačni element u HZJ te je potrebno dodatno istražiti ulogu ove manualne oznake u izražavanju imperativa.

4.3.2. Sintaktička struktura

Analiza reda riječi pokazuje da se kod naredbi i dopuštenja, kao i u izjavnim (neutralnim) rečenicama, češće javlja red riječi PO, dok objašnjenja i savjeti češće imaju red riječi OP (slika 15).

Slika 15. Red riječi s obzirom na vrstu rečenice.

Red riječi SPO osnovni je red riječi u HZJ (Milković, 2005; Milković i sur., 2006), stoga je pojava reda riječi PO u izjavnim rečenicama i očekivana jer su pragmatički neutralne i neobilježene. Naredbe preferiraju neobilježen red riječi (slika 16), ali, kako vidimo iz prethodnog poglavlja, imaju specifična morfološka obilježja te možda zbog toga ne odstupaju od osnovnog reda riječi kako bi dodatno naglasili govornikovu volju prilikom izricanja naredbe.

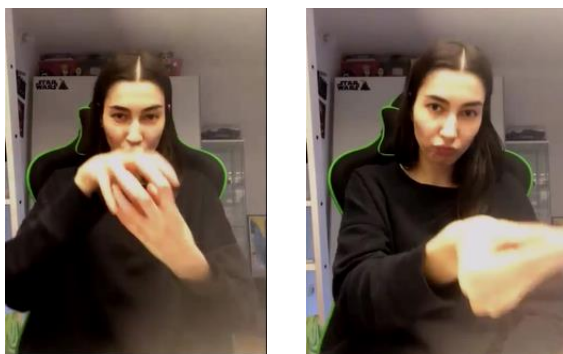
DATI

ČAŠA

Slika 16. Red riječi PO u naredbi *'Daj čašu.'*

Dopuštenja, koja nemaju sebi svojstvene morfološke oznake, također preferiraju neobilježen red riječi. Prema Condoravdi i Lauer (2012), iako ne uključuju snažnu volju govornika, ipak izražavaju njegovo slaganje te stoga dijele obilježja s naredbama na temelju uključivanja govornikovog stava premda se njima govornikov stav ne izriče onoliko snažno kao u naredbama.

Kod objašnjenja (slika 17) i savjeta predikat se tj. glagol češće nalazi na posljednjem mjestu, a, prema Milković i sur. (2006), glagol je najinformativniji upravo kada se nalazi na toj poziciji u rečenici. Budući da su objašnjenja i savjeti one vrste imperativa kod kojih je u govornikovom interesu da se radnja ostvari (Condoravdi i Lauer, 2012), glagol prelazi na posljednje mjesto u rečenici kako bi se time naglasila važnost poruke. Također je važno napomenuti kako je moguće da variranje reda riječi ovisi o tome koji je rečenični konstituent stavljen u fokus tj. želi li se sugovorniku reći da *'baci knjigu'* ili da *'baci knjigu'*, a ne da različite vrste imperativa preferiraju različiti red riječi.

ČAŠA

DATI

Slika 17. Red riječi OP u objašnjenju 'Daj čašu.'

Imperativi u HZJ ne traže izricanje subjekta već je u njima prisutan nulti subjekt. Ovo obilježje ističe se kao tipično za imperative u mnogim govornim i znakovnim jezicima. Međutim, u nekim znakovnim jezicima, kao što je primjerice ASL, iako izricanje subjekta nije nužno, on se može javiti nakon glagola u obliku zamjenice (Valli i Lucas, 1992). TID također ispušta zamjenice kod imperativa, ali budući da je riječ o *pro-drop* jeziku, to ne mora nužno značiti da je riječi o specifičnosti imperativa (Sumru Özsoy i sur., 2014). Slična situacija je u LIS koji je također *pro-drop* jezik (Donati i sur, 2017), dok isti autori navode kako je u LSF i LSC subjekt izražen usmjeravanjem pogleda prema sugovorniku. Maier i sur. (2013) navode kako i NGT ispušta subjekt u imperativima, ali je u glagolima sročnosti on inkorporiran u sam pokret. Prema Milković i sur. (2006), u HZJ je također moguće izostavljanje subjekta u deklarativnim rečenicama te stoga ne možemo reći da je ovo obilježje tipično samo za imperativni glagolski način u HZJ.

Važno je naglasiti i metodološko ograničenje u ovom radu budući da je sudionica znakovala uz uputu da ne koristi dodatne znakove. Međutim, sve rečenice znakovala je drugom izvornom znakovatelju HZJ te se stoga može smatrati kako se one javljaju i u spontanoj uporabi te da kao takve nisu agramatične.

4.4. Jesu li imperativi uvijek *imperativ*?

Osim nemanualnog načina izražavanja imperativa, također nas je zanimalo izražava li HZJ zadane govorne činove na još neki način i, ako da, koja su to jezična sredstva. Za ovu analizu korištene su rečenice prikupljene u drugom zadatku. Iz analize je isključeno 16 izjavnih rečenica jer nisu imperativne te 1 rečenica objašnjenja jer nije bila razumljiva te su tako ukupno analizirane 63 rečenice.

Analizom je utvrđeno da se govorni činovi, koji se u HZJ mogu izraziti imperativom (naredba, objašnjenje, dopuštenje, savjet), dakle, nemanualnim oznakama, također mogu izraziti i drugim jezičnim sredstvima (tablica 4).

Tablica 4. Sredstva izražavanja naredbi, objašnjenja, dopuštenja i savjeta.

SREDSTVO IZRAŽAVANJA		BROJ REČENICA
Imperativ		25
druga sredstva	modalni glagol	10
	performativni glagol	12
	prilog	11
	imperativna čestica	1
kombinacija drugih sredstava		4
UKUPNO		63

U drugom se zadatku za potrebe izražavanja zadanih govornih činova često koriste i druga jezična sredstva, a ne samo imperativi. Najčešće korištena sredstva su modalni glagoli, performativni glagoli i prilozi koji se koriste podjednako često dok se imperativna čestica koristi rijetko.

Nadalje nas je zanimalo razlikuju li se zadani govorni činovi s obzirom na to koje sredstvo izražavanja preferiraju. Analiza pokazuje kako postoje razlike između govornih činova s obzirom na učestalost pojedinog sredstva (tablica 5).

Tablica 5. Vrsta i broj govornih činova s obzirom na vrstu izražavanja.

GOVORNI ČIN	IMPERATIV	DRUGA SREDSTVA	UKUPNO
naredba	11	5	16
objašnjenje	7	8	15
dopuštenje	2	14	16
savjet	5	11	16

Za izražavanje naredbi preferira se imperativni glagolski način. Za izricanje objašnjenja češće se koriste druga sredstva, ali nema veće razlike u učestalosti između imperativa i drugih sredstava. Kod dopuštenja i savjeta preferiraju se druga sredstva izražavanja. Navedeno nas dovodi do zaključka kako su u HZJ naredbe prototipni imperativi tj. da će se za izražavanje naredbe češće upotrijebiti imperativ, nego neko drugo jezično sredstvo, dok ostali govorni činovi, u kojima volja govornika nije toliko snažna, imaju tendenciju češće koristiti ostala sredstava.

Učinjena je analiza raspodjele jezičnih sredstava prema vrsti i učestalosti kako bi se utvrdilo koja se to sredstva koriste za izražavanje naredbi, objašnjenja, dopuštenja i savjeta. Naredbe, iako rijetko koriste neka druga jezična sredstva, za izražavanje koriste modalne i performativne glagole te imperativnu česticu (tablica 6).

Tablica 6. Vrsta i učestalost drugih jezičnih sredstava u naredbama.

VRSTA SREDSTVA	SREDSTVO	BROJ REČENICA
modalni glagol	MORATI	2
	TREBATI	1
performativni glagoli	MOLITI	1
imperativna čestica	HAJDE	1
UKUPNO		5

Sva korištena sredstva, bez obzira na vrstu, prethode glavnom glagolu. Od modalnih glagola javljaju se glagoli MORATI i TREBATI. Prema Mladina (2020), modalni glagol MORATI koristi se za izražavanje deontičke modalnosti kojom se izriču dopuštenja i obveze. U tom smislu, naredbu i obvezu mogli bismo poistovjetiti jer izricanje obaju govornih činova podrazumijeva snažan stav govornika prema onome što se želi izreći.

Osim modalnih glagola, javljaju se i performativni glagol MOLITI, kao i imperativna čestica HAJDE. Performativni glagol MOLITI javio se samo jednom te on kao takav vjerojatno ima ulogu ublažavanja ili pristojnijeg načina izražavanja naredbe kao što je, prema Maier i sur. (2013), slučaj i s glagolom *REQUEST* (zahtijevati) u NGT.

Imperativna čestica kod naredbi javlja se i u drugim znakovnim jezicima, kao što je NGT (Maier i sur. 2013), te se također može usporediti s manualnom oznakom *MOVIMP*, kakva se javlja u LIS i LSF (Donati i sur., 2017), jer ima isti oblik šake i pokret kao i znak HAJDE, a u ova dva znakovna jezika jedno je od temeljnih obilježja imperativa. Na slici 18 vidimo primjer naredbe izražene imperativnom česticom HAJDE.

HAJDE

ODABRATI

KNJIGA

Slika 18. Naredba izražena imperativnom česticom HAJDE.

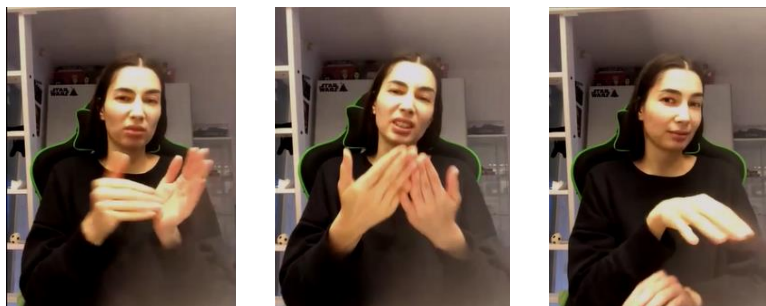
Druga jezična sredstva koja se koriste za izražavanje objašnjenja jesu modalni i performativni glagoli, a može se koristiti i kombinacija ovih dvaju sredstava (tablica 7).

Tablica 7. Vrsta i učestalost drugih jezičnih sredstava u objašnjenjima.

VRSTA SREDSTVA	SREDSTVO	BROJ REČENICA
modalni glagol	TREBATI	5
	MORATI	1
performativni glagol	PREDLOŽITI	1
kombinacija (performativni + modalni glagol)	MISLITI + TREBATI	1
UKUPNO		8

Za izražavanje objašnjenja najčešće se koristi modalni glagol TREBATI, koji je prikazan na slici 19, dok se ostala jezična sredstva koriste rjeđe. S obzirom na značenja glagola: trebati (potrebno je, nužno je, valja, treba raditi, valja raditi); morati (pojačanje glagola u infinitivu: mora se znati, treba znati, treba); predložiti (usmeno ili pismeno dati prijedlog, dati ideju što da se radi) (Hrvatski jezični portal, 2020), jasno je kako su svi upotrijebljeni s ciljem

davanja objašnjenja što treba činiti u datoj situaciji. Korištenjem glagola MORATI direktnije je izraženo (s većom sigurnošću) što treba činiti, dok je glagolom PREDLOŽITI te kombinacijom glagola MISLITI i TREBATI izrečena sugestija ili manja sigurnost u ono što treba činiti. Kao što je slučaj kod naredbi, i ova se jezična sredstva u rečenicama nalaze ispred glavnog glagola.

TREBATI

KNJIGA

BACITI

Slika 19. Objašnjenje izraženo modalnim glagolom TREBATI.

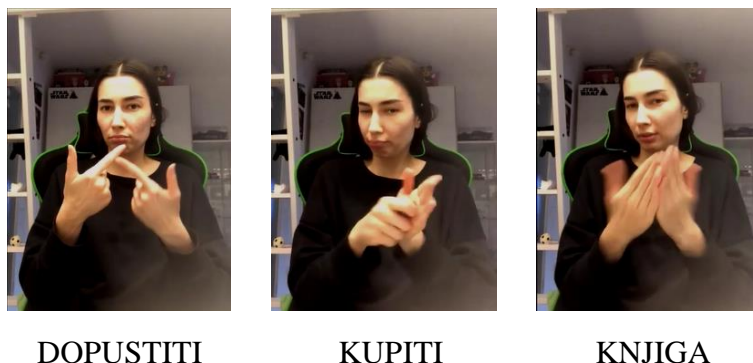
Druga jezična sredstva korištena za izražavanje dopuštenja modalni su i performativni glagoli, modalni prilozi te kombinacija modalnih priloga i performativnih glagola (tablica 8).

Tablica 8. Vrsta i učestalost drugih jezičnih sredstava u dopuštenjima.

VRSTA SREDSTVA	SREDSTVO	BROJ REČENICA
modalni glagol	MOĆI	1
performativni glagol	DOPUSTITI	9
modalni prilog	SLOBODNO	2
	NARAVNO	1
kombinacija (modalni prilog + performativni glagol)	NARAVNO + DOPUSTITI	1
UKUPNO		14

Od navedenih sredstava najčešće se koristi performativni glagol DOPUSTITI (primjer je prikazan na slici 20), rijetko se koriste modalni prilozi, a samo iznimno kombinacija modalnog priloga i performativnog glagola te modalni glagol MOĆI. Prema Mladina (2020), glagol DOPUSTITI jedno je od manualnih jezičnih sredstava koja se koriste za izražavanje

deontičke modalnosti u HZJ, a u istu se svrhu koristi i modalni glagol MOĆI. Kombinacijom modalnog priloga i performativnog glagola dodatno se naglašava dopuštenje koje je izrečeno. U dopuštenjima sva navedena sredstva izražavanja ovog glagolskog načina također dolaze ispred glavnog glagola.

Slika 20. Dopuštenje izraženo performativnim glagolom DOPUSTITI.

Od onih jezičnih sredstava koja nisu imperativ, za izražavanje savjeta koriste se prilozima, performativni glagoli te kombinacija performativnog ili modalnog glagola i priloga (tablica 9).

Tablica 9. Vrsta i učestalost drugih jezičnih sredstava u savjetima.

VRSTA SREDSTVA	SREDSTVO	BROJ REČENICA
performativni glagol	PREDLOŽITI	1
prilog	BOLJE	8
kombinacija (performativni ili modalni glagol + prilog)	MISLITI + BOLJE	2
	TREBATI + BOLJE	
UKUPNO		11

Kako vidimo iz tablice 9, najčešće korišteno jezično sredstvo za izražavanje savjeta je prilog BOLJE (primjer na slici 21), dok se ostala sredstva javljaju rijetko. Ovaj se prilog za izražavanje savjeta koristi ili samostalno ili u kombinaciji s performativnim ili modalnim glagolom. Dakle, prilog BOLJE javio se u gotovo svim rečenicama u kojima savjet nije bio izražen imperativom te se na temelju toga može smatrati dominantnim manualnim jezičnim sredstvom za izražavanje savjeta u HZJ. Sva opisana sredstva prethode glavnom glagolu kao što je to slučaj i s ostalim govornim činovima.

BOLJE

BACITI

NOŽ

Slika 21. Savjet izražen prilogom BOLJE.

Na temelju svega navedenog, a kao odgovor na postavljena problemska pitanja, može se zaključiti da HZJ izražava imperativ te su, temeljem ovog istraživanja, opisane četiri vrste imperativa: naredba, objašnjenje, dopuštenje i savjet. Opisane vrste mogu se razlikovati na temelju nemanualnih obilježja, ali imperativi u HZJ također pokazuju specifična morfofonološka i sintaktička obilježja.

Nemanualne oznake koje su razlikovno obilježje naredbi jesu namrštene obrve, kod objašnjenja to su podignute obrve, kod dopuštenja protruzija usana, a kod savjeta škiljenje i kutovi usana razvučeni prema dolje. Morfofonološke specifičnosti naredbi jesu oštrije/naglijе znakovanje, kao i znak DLAN-GORE, a za objašnjenja je specifično sporije znakovanje. Sintaktički gledano, za izražavanje objašnjenja i savjeta koristi se obilježeni red riječi (OP).

Također, govorni činovi koji se mogu izraziti imperativom, mogu se izraziti i dugim jezičnim sredstvima, i to, primarno modalnim i performativnim glagolima te prilogom. Naredbe češće koriste imperativ nego druga jezična sredstva, objašnjenja podjednako koriste imperativ i druga jezična sredstva, dok dopuštenja i savjeti češće koriste druga jezična sredstva nego imperativ. Od drugih jezičnih sredstava, naredbe najčešće koriste modalni glagol MORATI, objašnjenja modalni glagol TREBATI, dopuštenja performativni glagol DOPUSTITI, dok savjeti najčešće koriste prilog BOLJE.

Dobiveni rezultati usporedivi su s onima koje navode i autori istraživanja imperativa u drugim nacionalnim znakovnim jezicima, a usporedivi su i sa spoznajama o imperativima u govornim jezicima. Navedeno govori kako se i u HZJ pronalaze opća jezična obilježja kakva se ostvaruju i u auditivno-vokalnom modalitetu kao i u vizualno-manualnom modalitetu.

5. ZAKLJUČAK

Na temelju provedenog istraživanja zaključuje se da HZJ izražava imperativ te da imperativ pritom koristi određene nemanualne oznake, a ima i specifična morfofonološka i sintaktička obilježja. Također se utvrđuje da se govorni činovi, koji se izražavaju imperativima, mogu izraziti i drugim jezičnim sredstvima. Ograničenja ovog istraživanja ogledaju se u malom broju sudionika i u strogo strukturiranom ispitnom materijalu što otežava proces generalizacije dobivenih rezultata. Stoga, sljedeći koraci u istraživanju imperativa u HZJ bili bi uključivanje većeg broja sudionika te elicitiranje ciljanih struktura naturalističkim metodama kao i analiza prisustva imperativa u spontanim uzrocima znakovanja. Osim daljnje analize proizvodnje imperativa u HZJ, potrebno je istražiti i razumijevanje imperativnih konstrukcija kako bismo dobili cjelovit uvid u specifičnosti ovog glagolskog načina. Ovim radom stekao se uvid u osobitosti hrvatskog znakovnog jezika koje dosad nisu bile opisane te se tako dao doprinos boljem razumijevanju njegove gramatike i dodatno potvrdio njegov status pravog i prirodnog jezika.

6. LITERATURA

- Aikhenvald, A. (2010). *Imperatives and Commands*, New York: Oxford University Press.
- Barić, E., Lončarić, M, Malić, D., Pavešić, S., Peti, M., Zečević, V., Znika, M. (2005). *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Brentari, D., Falk, J., Giannakidou, A., Herrmann, A., Volk, E., Steinbach, M. (2018). Production and comprehension of prosodic markers in sign language imperatives. *Frontiers in psychology*, 9.
- Brozek, A. (2011). Performatives and Imperatives. *European Journal of Analytic Philosophy*, 7(2), 17-34.
- Condoravdi, C., i Lauer, S. (2012). Imperatives: meaning and illocutionary force. U C. Piñón (Ur.) *Empirical Issues in Syntax and Semantics 9 (37-58)*. Pariz: Colloque De Syntaxe Et Sémantique À Paris.
- Donati, C., Barberà, G., Branchini, C., Cecchetto, C., & Quer, J. (2017). Searching for imperatives in European sign languages. U van Olmean D., Heinold S., (Ur.), *Imperatives and Directive Strategies*, (111-155). Amsterdam: John Benjamins.
- ELAN (Verzija 5.9) [računalni softver]. (2020). Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics, The Language Archive. Preuzeto s: <<https://archive.mpi.nl/tla/elan>>
- Emmorey, K. (1999). "Do Signers Gesture?". U L. S. Messing i R. Campbell (Ur.) *Gesture, Speech, and Sign*, (133–159). New York: Oxford University Press.
- Fromkin, V., Rodman, R., Hyams, N. (2011). *An introduction to language*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Han, C. (1998). The Structure and Interpretation of Imperatives: Mood and Force in Universal Grammar. *IRCS Technical Reports Series*. 74.
- Han, C. (2002). Force, Negation and Imperatives. *The Linguistic Review*, 18, 289-325.
- mood (grammar). (2020). U *Encyclopaedia Britannica Online*. Pristupljeno 6.9. 2020. <<https://www.britannica.com/topic/mood-grammar>>
- morati; predložiti; trebati. (2020). U *Hrvatski jezični portal*. Pristupljeno 5.9. 2020. <<http://hjp.znanje.hr/>>
- Iatridou, S. (2008) *De modo imperativo*. Bilješke s predavanja, ENS, 16.-19. rujna, Paris.

- Iatridou, S. (2019). Negation-Licensed Commands. Neobjavljeni znanstveni članak, za objavljivanje u časopisu *Linguistic Inquiry*.
- Liddell, S. (1980). *American Sign Language Syntax*. The Hague: Mouton Publishers.
- Lyons, John. 1977. *Semantics. Volume 2*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maier, E., De Schepper, K., Zwets, M. (2013). The pragmatics of person and imperatives in sign language of The Netherlands. *Research in Language*, 11(4), 359-376.
- Marcaš, Anet. 2013. *Nemanualna obilježja u hrvatskom znakovnom jeziku – specifični oblici i pokreti usta*. Diplomski rad. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Meir, I. (2004). Question and negation in Israeli sign language. *Sign Language & Linguistics*, 7(2), 97-124.
- Milković, M. (2005): *Red riječi u hrvatskom znakovnom jeziku*. Magistarski rad, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Milković, M., Bradarić-Jončić, S., Wilbur, R. B. (2006). Word order in Croatian Sign Language. *Sign Language & Linguistics*, 9 (1/2), 169-206.
- Milković, M. (2011). *Vrste glagola u HZJ – sintaktičke i semantičke značajke*. Doktorska disertacija, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Mladina, T. (2020). *Modalnost u hrvatskom znakovnom jeziku*. Diplomski rad, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- modalnost. U *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 1. 9. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41450>>.
- Padden, C. (1990): The relation between space and grammar in ASL verb morphology. U: Lucas, C. (Ur.) *Sign language research: Theoretical issues*. Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Pranjković, I., Badurina, L. (2012). Načini izražavanja imperativnosti. U S. Halilović (Ur.) *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova (knjiga 1)*, (619-628). Sarajevo: Slavistički komitet.
- Rupp, L. (2003). *The syntax of imperatives in English and Germanic: word order variation in the minimalist framework*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Sandler, W. (2010). Prosody and syntax in sign languages. *Trans. Philol. Soc.*, 108, 298–328.

Stokoe, W.C. (1965): *A dictionary of American Sign Language on linguistic principles*. Washington, D.C.: Gallaudet University Press.

Sumru Özsoy, A., Kelepir, M., Nuhbalaoğlu, D., Hakgüder, E. (2014). Commands in Turkish Sign Language. *言語研究 (Gengo Kenkyu)*, 146, 13-30.

Sumru Özsoy, A., Kelepir, M., Nuhbalaoğlu, D., Hakgüder, E. (2017). Properties of Command Constructions in TİD. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 1, 161-178.

the imperative. U *Collins English Dictionary Online*. 2020. Pristupljeno 29. 8. 2020. <<https://grammar.collinsdictionary.com/easy-learning/the-imperative>>

Valli, C., Lucas, C. (1992). *Linguistics of American Sign Language: An Introduction*. Washington D.C.: Clerc Books, Gallaudet University Press.

von Fintel, K. i Iatridou, S. (2017). A modest proposal for the meaning of imperatives. U Arregui, A., Rivero, M. L. i Salanova, A. (Ur.) *Modality across syntactic categories*, (288–319). New York: Oxford University Press.

Pfau, R., Quer, J. (2010): Nonmanuals: Their grammatical and prosodic roles. U D. Brentari (Ur.), *Sign Languages* (381-402). Cambridge: Cambridge University Press.

Šarac Kuhn., N., Alibašić Ciciliani, T., Wilbur, R.B., (2006) Phonological parameters in Croatian Sign Language. *Sign Language & Linguistics* 9:1/2, 33–70.

Zanuttini, R. (2008). Encoding the addressee in the syntax: evidence from English imperative subjects. *Natural Language and Linguistic Theory*, 26, 185–218.

Zanuttini, R, Pak, M., Portner, P. (2012). A syntactic analysis of interpretative restrictions on imperative, promissive, and exhortative subjects. *Natural Language and Linguistic Theory*, 30, 1231–1274.

Zeshan, U. (2006). *Interrogative and Negative Constructions in Sign Languages*. Nijmegen: Ishara Press.